

The Gleaner

Vol 11 (1974)

Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά

Η παρουσία του Salomon Gessner στη λογοτεχνία του ελληνικού Διαφωτισμού

Γιώργος Βελουδής

doi: [10.12681/er.9255](https://doi.org/10.12681/er.9255)

Copyright © 2016, Γιώργος Βελουδής

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Βελουδής Γ. (2016). Η παρουσία του Salomon Gessner στη λογοτεχνία του ελληνικού Διαφωτισμού. *The Gleaner*, 11, 17–40. <https://doi.org/10.12681/er.9255>

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥ SALOMON GESSNER ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Οί αναζητήσεις του Κ. Θ. Δημαρχ στο χώρο του ελληνικού προ-ρομαντισμού γονιμοποιήθηκαν ουσιαστικά από μια τεχνική που μπορεί να καθοριστεί ως αντίχνευση τής (αδεξίωσης)¹ των κυριότερων φορέων του ευρωπαϊκού προρομαντισμού, ιδιαίτερα του James Thomson, του James Macpherson και του Edward Young, στην ελληνική παιδεία στα χρόνια 1790-1830².

Ο έντοπισμός τής παρουσίας του Salomon Gessner στην ελληνική λογοτεχνία τής ίδιας εποχής, που επιχειρείται εδώ, έχει κι' αυτός την άφετηρία του σε συγκεκριμένα έρεθίσματα του ίδιου μελετητή, παρόλο που, όπως θα καταδειχτεί στην ανάπτυξή του, τὰ συμπεράσματά του πορεύονται στην αντίθετη κατεύθυνση, τείνοντας σε μιάν αποδέσμευση του φαινομένου Gessner απ' τὸ πλέγμα του ελληνικού προρομαντισμού.

Ο Salomon Gessner³, γιός του εκδότη και τυπογράφου τής Ζυ-

1. Ο όρος, που χρησιμοποιείται απ' τὸν Κ. Θ. Δημαρχ (*Ἡ δεξίωση του Heine στὸν χώρο τῆς ἐλληνικῆς παιδείας*, Ἔκδοση τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου Goethe, Ἀθήνα, χ.χ.), ἀποτελεῖ πιθανότατα ἀπόδοση τοῦ γαλλικοῦ *réception*. Γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἀπόδοση τοῦ ἴδιου ὅρου καὶ τῶν ἀντιστοίχων του στὶς περισσότερες ἐυρωπαϊκὲς γλῶσσες προτιμῶ καὶ χρησιμοποιῶ τὸν ὅρο «πρόσληψη» πὺ εἶναι πιὸ ἐνεργητικὸς.

2. Ἀναφέρωμι κυρίως στὶς ἐργασίες τοῦ Κ. Θ. Δημαρχ: *Οἱ νύχτες τοῦ Γιούγκ στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1817*, Ἀθήνα 1944, *Ἡ ἐλληνικὴ σκέψη καὶ τὸ θέμα τοῦ ρομαντισμοῦ στὰ χρόνια 1829-1839*, Ἀθήνα 1945, *Οἱ πηγὲς τῆς ἔμπνευσης τοῦ Κάλβου*, Ἀθήνα 1946 καὶ *Προϋποθέσεις καὶ δοκιμὲς*

τοῦ ἐλληνικοῦ ρομαντισμοῦ, Ἀθήνα 1947. Μετ' ἀγονιμοποίηση» τῶν ἐργασιῶν τοῦ Κ.Θ. Δημαρχ ἐνοῶ λ.χ. τὴ μελέτη τοῦ Νάσου Βαγενᾶ, *Ὁ Ὅσσιαν στὴν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1967.

3. Στὰ ἀκόλουθα βιογραφικὰ καὶ ἐργογραφικὰ τοῦ Gessner χρησιμοποιοῦ ἐλεύθερα τὰ στοιχεῖα πὺ δίνουν οἱ Paul van Tieghem, *Le préromantisme*, Β', Παρίσι 1930, σ. 217-232, Richard Newald, *Geschichte der deutschen Literatur*, τ. VI/1, 6η ἐκδ., C. H. Beck, Μόναχο 1973, σ. 108-110, Renate Böschstein, *Idylle*, Metzler, Στουτγκάρδη 1967, σ. 50-68 καὶ E. Theodor Voss στὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν Idyllen τοῦ Gessner (Reclam, 9431/35), Στουτγκάρδη 1973, σ. 297-318. Τὰ δυὸ τελευταῖα βιβλία περιέχουν πλούσια κι'

ρίχης Conrad Gessner (ή τυπογραφική επιχείρηση έξακολουθεῖ νά ὑπάρχει μέχρι σήμερα μέ τό ὄνομα τοῦ συνεταίρου του Füssli), εἶχε γεννηθεῖ στή 1730. Τά νεανικά του ἀναγνώσματα, ὁ «Ροβινσώνας Κροῦσος» τοῦ D. Defoe κι ἡ πολύτομη «έγκυκλοπαίδεια» τῆς ἠθικῆς ζωῆς στή φύση «Γήινη ἐν Θεῷ τέρψη» (1721/1748) τοῦ προδρόμου τοῦ γερμανικοῦ διαφωτισμοῦ B.H. Brockes στάθηκαν καθοριστικά γιά τή διαμόρφωση τοῦ ψυχισμοῦ του καί τοῦ μετέπειτα καλλιτεχνικοῦ του προσανατολισμοῦ. Στό Βερολίνο, ὅπου ἔμεινε ἕνα περίπου χρόνο (1749-1750), σταλμένος ἀπ' τόν πατέρα του γιά νά μάθει τό ἐπάγγελμα τοῦ βιβλιοπώρου, προτίμησε ν' ἀφοσιωθεῖ στήν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καί τῆς ζωγραφικῆς, πού ἐξέφραζαν γνησιότερα τήν κλίση του. Ἡ μύησή του στό Θεόκριτο ἀπ' τόν ποιητή, κριτικό καί μεταφραστή τοῦ Ὁρατίου K. W. Ramler ἦταν ἡ δεύτερη σημαντική ὠθηση πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς κατοπινῆς του δημιουργίας. Ἔτσι, καί μετὰ τήν ἐπιστροφή του στήν πατρική του πόλη, τό τυπογραφεῖο καί τό βιβλιοπωλεῖο τοῦ πατέρα του θά παραμείνουν μόνο ἕνα πάρεργο γιά τήν ἐξασφάλιση τοῦ ἐπιούσιου, ἐνῶ ἡ κύριά του ἐνασχόληση θά εἶναι ἡ λογοτεχνία κι ἡ ζωγραφική. Ὁ κύκλος του θ' ἀποτελεῖται ἀπ' τὰ πιό ἐξέχοντα πρόσωπα πού ζοῦνε μόνιμα ἢ περαστικά στή Ζυρίχη, ἕνα ἀπ' τὰ σημαντικότερα εὐρωπαϊκά καλλιτεχνικά κέντρα τῆς ἐποχῆς του: J. J. Bodmer, J. J. Breitinger, G. H. Klopstock, E. v. Kleist καί Chr. M. Wieland. Μετὰ τὰ πρῶτα του μικρά δημοσιεύματα, τό πεζό εἰδύλλιο «Ἡ ἀνοιξη» καί τό πεζοτράγουδο «Ἡ νύχτα» (1752) ἀποτόλμησε τήν πρώτη του λογοτεχνική ἐμφάνιση μέ τό βουκολικό μυθιστόρημα «Δάφνις» (1753), μιὰ ἀπ' τίς πολυάριθμες εὐρωπαϊκές μιμήσεις τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Λόγγου. Στά 1756 κυκλοφόρησε ἡ πρώτη σειρά τῶν «Εἰδυλλίων» του σέ ρυθμική πρόζα, τοῦ ἔργου στό ὁποῖο ὠφείλε οὐσιαστικά τή φήμη καί τή δημοτικότητα του. Τά κατοπινά ἔργα του, ὅπως λ.χ. ἡ «πατριαρχάδα» «Ὁ θάνατος τοῦ Ἄβελ» (1758), μιὰ «εἰδυλλιακή» ἀνάπλαση τοῦ βιβλικοῦ ἐπεισοδίου τῆς πρώτης ἀδελφοκτονίας, κινοῦνταν μόνο ἐπιφανειακά στά πλαίσια ἑνός ἄλλου ποιητικοῦ εἴδους, δέν ἀποτελοῦσαν ὅμως στήν πραγματικότητα παρά παραλλαγές τῶν πρώτων θεμάτων του. Ἡ πρώτη, τετράτομη συγκεντρωτική

ἐνημερωμένη βιβλιογραφία γιά τόν Gessner. Μιὰ μονογραφία τοῦ ἴδιου Voss γιά τόν Gessner, πού ἔχει ἀναγγελθεῖ ἀπ' τόν ἴδιο ἐκδότῃ ἀπ' τὰ 1973, δέν κυκλοφόρησε ἀκόμα. Τό

ἔργο τοῦ Gessner εἶναι τώρα στό σύνολό του προσιτό στήν ἔκδοση Salomon Gessner, *Sämtliche Schriften*, 3 τόμοι, ἐκδ. Martin Bircher, Orell Füssli, Ζυρίχη 1972.

έκδοση του έργου του (1762), όπου παρουσιάζονταν για πρώτη φορά και μερικά ανέκδοτα έργα του, όπως το ψευδοποιημενικό δράμα «Έραστος», που ήταν τελειωμένο απ' τὰ 1758, «Ό πρώτος ναύτης», μιὰ ροβινσονάδα σὲ προσελληνικὸ-προκλασικὸ πλαίσιο, τὸ πεζοτράγουδο «Μιὰ εἰκόνα ἀπ' τὸν κατακλυσμὸ» καὶ ἡ δεύτερη, τελικὴ μορφή τῆς («Νύχτας»), κυκλοφόρησε ἀκριβῶς ὅταν ἄρχιζε ἡ πλημμύρα Gessner στὸ ποιητικὸ πέλαγος τῆς Εὐρώπης. Μιὰ δεύτερη σειρὰ «Εἰδυλλίων» κι' ἄλλων «Ἠθικῶν διηγημάτων» (1770-1772) ἔπεφτε ἀπλὰ σὰ σπόρος σ' ἓνα ἔδαφος πού 'χε ἤδη βλαστήσει. Ἡ ὑπόλοιπη ζωὴ του, ὡς τὰ 1788, κύλησε ὡς μιὰ ἐπίμονη ἐπιβεβασίωση τοῦ πρώτου του έργου: μιὰ εἰδυλλιακὴ οἰκογενειακὴ ζωὴ κοντὰ στὴ φύση, σὰν ἀντίπαλος τῶν πεζῶν καὶ τῶν ποιημάτων του ἢ σὰν ἀντίγραφο τῶν εἰδυλλιακῶν πινακῶν καὶ σχεδίων του.

Ἡ εὐρωπαϊκὴ τύχη τοῦ Gessner ἐνσαρκώνεται βασικὰ στὴν πρόσληψη τοῦ κύριου έργου του, τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν «Εἰδυλλίων» του (1756), στὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 18ου καὶ στὶς δυὸ πρώτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο. Ἦταν ἡ πρώτη μαζικὴ διείσδυση τῆς γερμανόγλωσσης λογοτεχνίας σὲ περιοχὲς πολὺ πέρα ἀπ' τὰ σύνορά της, ἐφάμιλλη σ' ἔκταση κι' ἔνταση μὲ τὸ ρόλο πού ἔπαιζαν λ.χ. ὁ J. Thomson, ὁ E. Young ἢ ὁ Shakespeare στὴν ἐκκόλαψη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ρομαντισμοῦ. Ἡ Γαλλία ἦταν ἡ χώρα, στὴν ὁποία τὸ ἔργο τοῦ Gessner βρῆκε ὄχι μόνον τὴν πρώτη, ἀλλὰ καὶ τὴν πιὸ ἐπίμονη καὶ γόνιμη ὑποδοχὴ⁴. Οἱ γαλλικὲς μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Gessner κυκλοφόρησαν σὲ μιὰν ἐλάχιστη χρονικὴν ἀπόσταση 1-2 χρόνων μετὰ τὴν πρώτη γερμανικὴ τους ἔκδοση. Μιὰ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ «Δάφνις» εἶχε ἐκδοθεῖ ἤδη στὰ 1756 στὸ Ρόστοκ, χωρὶς ν' ἀφήσει ὅμως τὰ ἴχνη της στὴ γαλλικὴ παιδεία. Ἡ πραγματικὴ ἀφετηρία τῆς πρόσληψης τοῦ έργου τοῦ Gessner στὴ Γαλλία τοποθετεῖται πάντως στὰ 1760, ὅταν ὁ βαυαρὸς δάσκαλος ξένων γλωσσῶν στὸ Παρίσι Michael Huber μετὰφραζε μαζὶ μ' ἓνα φωτισμένο μαθητὴ του, τὸ μετέπειτα ὑπουργὸ οἰκονομικῶν τοῦ Λουδοβίκου 16ου Turgot, τὸ «Θάνατο τοῦ Ἄβελ». Ἡ μετάφραση αὐτὴ κυκλοφόρησε τὸ ἴδιο ἔτος κι' ἡ ἐπιτυχία της ὥθησε τὸν Turgot δυὸ χρόνια ἀργότερα, στὰ 1762, στὴ δημοσίευση τῆς δικῆς του μετάφρασης τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Gessner. Ἡ

4. Paul van Tieghem, *Le pré-romantisme*, σ. 233-240. Τώρα συνοπτικότερα ὁ γιὸς τοῦ Paul v. T., Philippe van Tieghem, *Les influences*

étrangères sur la littérature française (1550-1880), 2η ἔκδ., Presses Universitaires de France, Παρίσι 1967, σ. 131-136.

σύνδεση με τή μετάφραση αυτή του ὀνόματος δυὸ ἐπιφανῶν ἀντιπροσώπων τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ καὶ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ, τοῦ Toussaint καὶ τοῦ Diderot, πού συνεργάστηκαν στήν ὀριστική τῆς γραφῆς, ἀποτελεῖ μιάν εὐγλωττη ἐνδειξη γιὰ τὸ πολιτιστικὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο ἐπιχειροῦνταν ὁ ἐμβολιασμός τοῦ λογοτεχνικοῦ δέντρου τῆς Εὐρώπης μετὰ τὸ ἔργο τοῦ Gessner.

Ὡς τὰ 1773, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο κυκλοφόρησε ἡ γαλλικὴ ἔκδοση τῆς δεύτερης σειρᾶς τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Gessner, ἓνα μόλις ἔτος μετὰ τὴν πρώτη γερμανικὴ ἔκδοση (μεταφραστῆς ἦταν κι' αὐτὴ τὴ φορά ἓνας γερμανόφωνος ἐγκαταστημένος στὸ Παρίσι, ὁ Heinrich Meister), εἶχε συμπληρωθεῖ ἡ ἐπαφὴ τοῦ γαλλικοῦ κοινοῦ μ' ὀλόκληρο βασικὰ τὸ ἔργο τοῦ γερμανοελβετοῦ Gessner. Στὸ μεταξὺ ὁ M. Huber εἶχε παρουσιάσει καὶ τὶς ὑπόλοιπες γαλλικὲς μεταφράσεις τοῦ ἔργου τοῦ Gessner (1762: «Ἡ νύχτα» 1764: «Δάφνις» κι' «Ὁ πρῶτος ναύτης»), ἐνῶ οἱ μεμονωμένες μεταφράσεις ἔργων τοῦ Gessner σὲ γαλλικὲς ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ τοῦ 2ου μισοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα ξεπερνᾶν κατὰ πολὺ τὰ ὅρια μιᾶς ἀπλῆς ἀπαρίθμησης. Ὅπωςδὴποτε οἱ γαλλικὲς μιμήσεις τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Gessner ὡς τὰ 1800 ἀνέρχονται τουλάχιστον στὶς 150⁵. Παραβλέποντας τοὺς μείζονες γάλλους ποιητῆς πού μαθήτευσαν στὸν Gessner, τὸν André Chénier καὶ τὸν Bernardin de Saint Pierre στὸ 18ο καὶ τὸν Alfred de Vigny καὶ τὸν Alphonse de Lamartine στὸ 19ο αἰῶνα, θεωρῶ πῶς σκόπιμο ν' ἀπομνημονεύσω ἐδῶ ἐνδεικτικὰ τὸ ἔργο τοῦ ἐλάσσονος Nicolas Germain Léonard «Idylles morales» (1766), μιὰ κι' ἀπηχεῖ οὐσιαστικὰ —ὄχι μόνο στὸν τίτλο του— τὸ χαρακτηριστῆρα τῆς πρόσληψης τοῦ Gessner στὸν εὐρωπαϊκὸ 18ο αἰῶνα: τὴν ἀποψη τῆς «ἠθικῆς».

Παρακάμπτοντας τὶς ἄλλες χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, στὶς λογοτεχνίες τῶν ὁποίων τὸ ἔργο τοῦ Gessner βρῆκε μιάν ἐξίσου πρώιμη —ἤδη ἀπ' τὰ 1762—, ἀν κι' ὄχι τὸ ἴδιο ἔντονη ὅπως στὴ Γαλλία ὑποδοχὴ⁶, εἶναι σκόπιμο νὰ ἐπιμείνουμε τουλάχιστον στὴν περίπτωση τῆς Ἰταλίας, γιὰτὶ ὄχι μόνο εἶναι ἡ χῶρα στὴν ὁποία ἡ παρουσία τοῦ Gess-

5. Paul van Tieghem, *Le préromantisme*, σ. 249-258. Ὁ ἀριθμὸς τῶν 150 περίπου γαλλικῶν μιμήσεων τοῦ Gessner στὸν Philippe van Tieghem, *Les influences étrangères...*, ἔ.ἀ., σ. 134-135.

6. Paul van Tieghem, *Le prérom-*

antisme, σ. 243-248 (Ἰσπανία, Πορτογαλία, Ἀγγλία, Ὀλλανδία, Σουηδία, Οὐγγαρία, Πολωνία, Ρωσία, Ρουμανία). Λεῖπει κι' ἡ παραμικρὴ ἐνδειξη γιὰ τὶς μεταφράσεις τοῦ Gessner στὴν Ἑλλάδα καὶ τὶς ἄλλες βαλκανικὲς χῶρες πλὴν τῆς Ρουμανίας.

per παρουσιάζει τη μεγαλύτερη μετά τη Γαλλία πυκνότητα, αλλά προπάντων γιατί θα μπορούσε ν' αποβεί (και πιθανότατα απέβη) η τρίτη μετά τη Γερμανία και τη Γαλλία χώρα-άγωγός για τη διοχέτευση του γερμανικού ρεύματος στα έλληνικά λογοτεχνικά ύδατα. 'Η μετακένωση του Gessner στην 'Ιταλία άρχισε στα 1771 με μιὰ μετάφραση του «Πρώτου ναύτη» άπ' τόν άβã Giulio Perrini⁷, ένω τã «Ειδύλλια» έγιναν δυò χρόνια άργότερα στη μικρή έπιλογή του άβã Domenico Ferri προσιτã στο 'Ιταλικò κοινό. 'Ο έπισημότερος μεταφραστής του Gessner στην 'Ιταλία óστóσο στãθηκε ó γερμανομαθής άβã Aurelio Bertola, συγγραφέας ένòς δοκιμίου για τη γερμανική ποίηση (1779), πòυ μετά άπò μακρόχρονη άλληλογραφία με τò 'νδαλμά του ταξίδεψε στα 1787 στη Ζυρίχη για νã κάνει τη γνωριμία του⁸. 'Η μετάφραση τών «Ειδυλλίων» άπ' τόν Bertola (1777) βρίσκεται έπικεφαλής μιãς μακρãς σειρãς, περιτìς 40, διαφορετικών 'Ιταλικών μεταφράσεων του έργου του Gessner, πòυ θα συνεχιστεί óς τìς πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Τò γεγονός ότì στη σειρã αυτὴ τã «Ειδύλλια» κρατòυν τὴν κεντρική θέση δέν εἶναι βέβαια άσχετο άπ' τὴν έπιβίωση τῆς παλιότερης 'Ιταλικῆς «'Αρκαδίας» στòν 'Ιταλικò 18ο και 19ο αἰώνα κι' άπ' τὴν τοπική παράδοση του σικελικòυ θεοκριτισμοῦ, κι' όπωσδήποτε άποτελεῖ, όπως θα δοῦμε, τόν πειστικότερο τοπικò προσδιορισμò για τὴ γένεση του σημαντικότερου έλληνα μιμητῆ τών «Ειδυλλίων» του Gessner: του Στ. Καραθεοδωρῆ στα 1816.

'Η έλληνική πρόσληψη του έργου του Gessner εἶχε óστóσο άρχίσει δυò περίπου δεκαετίες πρίν, στο «φυσικò» της πλαίσιου: στο μεσευρωπαϊκò κέντρο του έλληνισμοῦ τῆς διασπορãς, τìς γερμανόφωνες χῶρες τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης και τò συγκοινωνοῦντα μ' αυτὲς παραδουνάβιο χῶρο. Στα 1795 τυπώθηκε στη Λειψία, στο τυπογραφείο του Breitkopf, «'Ο θάνατος του 'Αβελ» του Gessner σ' έλληνική μετάφραση⁹. 'Η ένδειξη «εἰς πέντε ὠδãς» στη σελίδα του τίτλου άντιστοιχεῖ

7. Paul van Tieghem, *Le pré-romantisme*, σ. 240-243. 'Η παλιότερη έργασία του G. Horloch, *L'opera letteraria di Gessner e la sua fortuna in Italia*, Castiglione Fiorentino, έτος 1906 δὲ μοῦ ἤταν προσιτὴ.

8. Για τόν Bertola βλ. ειδικότερα Fredi Chiappelli, *Gessner und Bertola. Eine stilistische Freundschaft*, Neue Schweizer Rundschau,

N.F., 16 (1948/49) 484-492, B. C(roce), *Salomone Gessner e un suo ammiratore italiano*, Quaderni della Critica, έτος 1950, τεῦχος XVII-XVIII, σ. 118-125 και γενικότερα τìς ιστορίες τῆς 'Ιταλικῆς λογοτεχνίας πòυ αναφέρονται παρακάτω.

9. Γ.Γ. Λαδãς - Α.Δ. Χατζηδῆμος, *'Ελληνική βιβλιογραφία τών έτών 1791-1975*, 'Αθήνα 1970, άρ. 241 (σ.

στον υπότιτλο του προτύπου (Gesänge), αλλά δεν υποδηλώνει, όπως και στο γερμανικό κείμενο, παρά κεφάλαια, μιὰ και τὸ ἔργο εἶναι γραμμένο και μεταφρασμένο σὲ πρόζα. Ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση ἔγινε «εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον», μιὰ λαϊκὴ γλώσσα περασμένη ἀπ' τὸ καθαρτήριο πῦρ τοῦ σχολείου τῆς ἐποχῆς, ποὺ παρά τὴν ἀπλότητά της δὲν κατορθώνει νὰ μεταγγίσει τὸ ρυθμὸ και τὸ λυρισμὸ τοῦ προτύπου της. Ὁ μεταφραστής, ποὺ υπογράφει τὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου μόνο με τ' ἀρχικά του, ταυτίστηκε με τὸ Γεώργιο Μανουὴλ ἢ Ἐμμανουὴλ ἀπ' τὴν Πόλη, τότε φοιτητὴ τῆς Ιατρικῆς σὲ γερμανικὸ πανεπιστήμιο, ποὺ δὲν εἶναι γνωστὸς παρά ἀπὸ μιὰ πιθανολογούμενη μετάφρασή του τῶν «*Considérations*» τοῦ Montesquieu τὸ ἴδιο ἔτος στὴ Λειψία¹⁰. Σημαντικότερο ὡστόσο ἀπ' τὴνπραγματικὴ ταυτότητα τοῦ πρώτου ἑλληνα μεταφραστῆ τοῦ Gessner εἶναι τὸ γεγονός ὅτι αὐτὴ ἢ μιὰ παρόμοια μετάφραση τοῦ «Ὁ θάνατος τοῦ Ἀβελ» προσγράφεται, ἀπὸ σχεδὸν σύγχρονους μάρτυρες, στὸ σύντροφο τοῦ Ρήγα Βελεστινλή Ἀντώνιο Κορωνιὸ ἢ και στὸν ἴδιο τὸ Ρήγα¹¹.

Ἔτσι κι' ἀλλιῶς στὸν κύκλο τοῦ Ρήγα μᾶς ὀδηγεῖ μ' ἀσφάλεια ἡ δεύτερη ἑλληνικὴ μετάφραση ἑνὸς ἔργου τοῦ Gessner: «Ὁ πρῶτος ναύτης», μεταφρασμένος ἀπ' τὸν Ἀντώνιο Κορωνιὸ, ποὺ βρισκόταν τό-

379). Δὲν μπόρεσα νὰ διαπιστώσω ἀν ἡ ἔκδοση τοῦ «Ὁ θάνατος τοῦ Ἀβελ» στὰ 1826 στὴν Κέρκυρα (βλ. Δ.Γ. Γκίνης - Β. Γ. Μέξας, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. Α', Ἀθήνα 1939, ἀρ. 1601) εἶναι ἀπλὴ ἀνατύπωση τῆς πρώτης ἑλληνικῆς μετάφρασης τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἢ νεότερη μετάφραση. Τὸ μοναδικὸ γνωστὸ ἀντίτυπο τῆς ἔκδοσης αὐτῆς ποὺ βρισκόταν στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη δὲ στάθηκε δυνατὸ νὰ βρεθεῖ.

10. Γ.Γ. Λαδᾶς - Α.Δ. Χατζηδημιος, ἔ.ἀ., ἀρ. 216 (σ. 356-358). Γιὰ τὸ Γ. Μανουὴλ ἢ Ἐμμανουὴλ βλ. τώρα, χωρὶς ὅμως καμιά νεότερη πληροφορία, Ariadna Camariano-Cioran, *Les académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 492-493. Τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται ὡς

«Ἐμμανουὴλ» στὸ Λόγιο Ἑρμῆ, ἔτ. 1811, σ. 357.

11. Γ.Γ. Λαδᾶς - Α.Δ. Χατζηδημιος, ἔ.ἀ., σ. 358 και 379. Ὁ συσχετισμὸς τῆς μετάφρασης αὐτῆς τοῦ Γ. Μ(ανουὴλ) με τὸν Κορωνιὸ ξεκινάει ἀπ' τὸ Leake (βλ. Carl J.L. Iken, *Leukothea*, τ. Β', Λειψία 1825, σ. 177· πρβλ. Emanuel Turczynski, *Die deutsch - griechischen Kulturbeziehungen bis zur Berufung König Ottos*, Μόναχο 1959, σ. 133, σημ. 698) κι' ἔχει ἴσως τὴν ἀρετηρία του σὲ σύγχυση τοῦ ὀνόματος τοῦ μεταφραστῆ με τὸ ὄνομα τῶν ἀδερφῶν Ἐμμανουὴλ, συντρόφων τοῦ Ρήγα, και στὸ γεγονός ὅτι ὁ Κορωνιὸς ἦταν γνωστὸς ὡς μεταφραστὴς ἑνὸς ἄλλου ἔργου τοῦ Gessner. Ὅπως δὲποτε ἡ διαλεύκανση τοῦ ζητήματος αὐτοῦ ξεπερνάει τὰ ὅρια τῆς ἐργασίας μου.

τε μετὰ τὸ Ρήγας στὴ Βιέννη, ἀποτελοῦσε τὸ τρίτο μέρος τῆς «τριλογίας» «Ὁ ἠθικός τρίπους», ποὺ τύπωσε στὰ 1797 ὁ Ρήγας στὸ τυπογραφεῖο τῶν ἀδερφῶν Πούλιου στὴ Βιέννη¹². Ἡ μετάφραση τοῦ Κορωνιοῦ εἶναι γραμμένη κι' αὐτὴ «εἰς τὴν ἡμετέραν διάλεκτον», μιὰ γλώσσα βασικὰ λαϊκὴ, πιὸ εὐκαμπτη καὶ πιὸ ρευστὴ ἀπ' τὴ γλώσσα τοῦ πρώτου μεταφραστῆ τοῦ Gessner, καὶ κατορθώνει σὲ πολλὰ μέρη ν' ἀποδώσει τὸ ρυθμὸ τοῦ πεζοτραγουδοῦ τοῦ προτύπου τῆς.

Ἡ μετάφραση τοῦ Κορωνιοῦ περιλαμβανόταν καὶ στὴ δευτέρη ἐκδοση τοῦ «Ἠθικοῦ τρίποδος», ποὺ κυκλοφόρησε στὰ 1815 στὴν Ὀφένη (Βούδα)¹³, ἐνῶ τὰ δυὸ πρώτα ἔργα τῆς «τριλογίας» γνώρισαν κι' ἄλλες, ἀνεξάρτητες ἐκδόσεις.

Ἀξιοπερίεργη εἶναι ἐξἄλλου ἡ ὀψιμη τύχη τῆς μετάφρασης τοῦ Κορωνιοῦ: Στὰ 1848 τύπωσε κάποιος Ν. Δ. Πάτρας στὴν Ἀθήνα τὸν «Πρῶτο ναύτη» τοῦ Gessner¹⁴, προσαρμόζοντας ἀπλὰ τὸ δροσερὸ κείμενο τοῦ Κορωνιοῦ στὰ γλωσσοπαιδευτικὰ ἰδεώδη τῆς ἐποχῆς του: οἱ εἰδυλλιακοί, ἀρκαδικοί κι' ἀφελεῖς ἥρωες τοῦ Gessner κἀθησαν ὑποχρεωτικὰ στὰ θρανία τοῦ ὀθωνικοῦ σχολείου κι' ἔμαθαν νὰ ἐκφράζονται στὴν ψυχρὴ καθαρῆουσα τῶν δασκάλων τους.

Στὸ μεταξὺ ὅμως ὁ Gessner εἶχε γνωρίσει στὸ πρόσωπο τοῦ Πέτρου Νικολάου Δάρβαρη ἕνα νέο, τὸν πιὸ συστηματικὸ Ἕλληνα μεταφραστὴ του. Στὰ 1819 κυκλοφόρησε στὴ Βιέννη ἕνας μικρὸς τόμος μεταφράσεων τοῦ Πέτρου Ν. Δάρβαρη «ἐκ τῆς Γερμανικῆς εἰς τὴν Ἀπλοελληνικὴν διάλεκτον» (ὁ μεταφραστὴς ὑπογράφει μόνον μετ' ἀρχικὰ του), ποὺ περιλάμβανε τρεῖς ἔργα τοῦ Gessner: τὸν «Πρῶτο ναύτη» καὶ τὰ ἐλάχιστονα εἰδυλλιογενῆ πεζοτραγουδα «Εἰκὼν ἐκ τοῦ κατακλισμοῦ» καὶ «Νύξ»¹⁵. Ὁ ἴδιος Πέτρος Ν. Δάρβαρης τύπωσε δυὸ χρόνια ἀργό-

12. Γ.Γ. Λαδῆς - Α.Δ. Χατζηδῆμος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθήνα 1973, ἀρ. 67 (σ. 76 - 81) μετὰ πολλὰς πληροφορίες. Ὁ «Πρῶτος ναύτης» τοῦ Κορωνιοῦ ἀνατυπώθηκε πρόσφατα καὶ στὴ σειρὰ «Ἄπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν τῆς Ἐταιρείας Ἑλληνικῶν Ἐκδόσεων: Ρήγας Βελεστινλῆς-Φεραῖος, ἐκδ. Α. Βρανούση, τ. Α', Ἀθήνα, χ.χ. (γύρω στὰ 1970), σ. 403-425.

13. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, ἔ. ἀ., ἀρ. 877.

14. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, ἔ. ἀ., τ. Γ', Ἀθήνα 1957, ἀρ. 10549. Ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς, ποὺ κατέχει καὶ τὰ δυὸ γνωστὰ ἀντίτυπα τῆς ἐκδοσης αὐτῆς, ἔθεσε φιλόφρονα στὴ διάθεσή μου ἕνα φωτοαντίγραφο. Ἡ σύγκριση τῶν δύο ἐκδόσεων ἀπέδειξε ὅτι ἡ «μετάφραση» αὐτὴ τοῦ Ν.Δ. Πάτρα δὲν εἶναι τελειῶς «ἄσχετος πρὸς τὴν τοῦ Ἀντωνίου Κορωνιοῦ», ὅπως πίστευαν οἱ βιβλιογράφοι.

15. Δ.Γ. Γκίνης - Β. Γ. Μέξας, ἔ. ἀ., τ. Α', ἀρ. 1179 καὶ 1190· προβλ.

τερα, στα 1821, στη Βιέννη μιάν ακόμα μετάφρασή του άπ' τὸ ἔργο τοῦ Gessner, τὸ εἰδύλλιο «Δάφνις»¹⁶. Οἱ «λογοτεχνικὲς» αὐτὲς μεταφράσεις τοῦ Π. Δάρβραρη δὲ διαφέρουν στὴ γλώσσα καὶ στὸ ὕφος —καί, ὅπως θὰ καταδειχτεῖ, οὔτε στὴ σκόπευση— άπ' τ' ἄλλα, σχολικὰ καὶ παιδαγωγικά, πονήματα τοῦ ἴδιου καὶ τοῦ πολὺ παραγωγικότερου ἀδερφοῦ του Δημητρίου¹⁷. Ἡ παρ' ὅλη τὴν ὕπαρξη δημοτικῶν ἢ ἀκόμα καὶ διαλεκτικῶν γλωσσικῶν στοιχείων, ἐκλειασμένη καθαρῶσα προοιωνίζει τὴ χρῆση τῶν βιβλίων τῶν ἀδερφῶν Δάρβραρη γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ σχολικοῦ ἀντιδιαφωτισμοῦ τῆς ὀθωνικῆς ἐποχῆς.

Τέλος, στὰ 1819 κυκλοφόρησε στὸ Ἰάσι κι' ἡ τελευταία γνωστὴ ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Gessner: Ὁ «Ἐραστος»¹⁸, «Δράμα Ποιμενικόν», εἶχε μεταφραστεῖ άπ' τὰ γερμανικά ἀπὸ ἓνα κορίτσι 13 ἐτῶν, τὴ Ρωξάνη Σαμουρκάση, κόρη τοῦ ἑλληνα ἐμπόρου στὸ Ἰάσι Δημητρίου Σαμουρκάση, ὡς ἄσκηση κατὰ τὸ μάθημα τῶν γερμανικῶν¹⁹. Τὸ ἀποτέλεσμα, ἓνα δυσανάγνωστο μαθητικὸ γύμνασμα, προδίδει ὄχι μόνο τίς γλωσσικὲς προόδους τῆς μικρῆς Ρωξάνης στὰ γερμανικά, ἀλλά, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς αὐθόρμητης ἀθωότητάς τῆς συγγραφέως, καὶ τὸ πνευματικὸ κλίμα πού τὸ γέννησε: τὸ σχολικὸ διαφωτι-

Γ.Γ. Λαδᾶς - Α.Δ. Χατζηδῆμος, ἔ.ά. (1796-1799) σ. 80.

16. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, ἔ.ά., τ. Α', ἀρ. 1329 καὶ 1335.

17. Ὁ Πέτρος Ν. Δάρβραρης, πολὺ λιγότερο γνωστὸς άπ' τὸν ἀδερφό του Δημήτριο, τὰ βιβλία τοῦ ὁποίου μετὰ τὸ θάνατό του ἐξέδιδε ὁ ἀδερφός του Πέτρος, ἦταν καὶ πνευματικὰ συγγενῆς μ' αὐτὸν προσωπικότητα. Εἶχε μαθητεύσει, ὅπως κι' οἱ ἄλλοι τρεῖς ἀδερφοί του, στὴν Ἑλληνικὴ Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου (βλ. Α. Camariano-Cioran, ἔ.ά., σ. 292).

Ἐνα ἄλλο βιβλίο τοῦ Πέτρου: Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, ἔ.ά., τ. Α', ἀρ. 2073. Ὁ κατάλογος τῶν βιβλίων τοῦ Δημητρίου κυκλοφόρησε καὶ χωριστά: Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, ἔ.ά., τ. Α', ἀρ. 1867. Γιὰ τὸν τελευταῖο βλ. τώρα Ἀθαν. Γιουπλάκης, *Δημήτριος Νικ. Δάρβραρις (1757-1823)* «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 54 (1971)

313-323 καὶ 403-409, ὅπου καὶ μερικὲς σκόρπιες πληροφορίες γιὰ τὸν ἀδερφό του Πέτρο.

18. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, ἔ.ά., τ. Α', ἀρ. 1156· πρβλ. Ariane Camariano, *Le théâtre grec à Bucarest au début du XIXe siècle*, «Balkanica» 6 (1943) 394-395, E. Turczynski, ἔ.ά. σ. 62 καὶ Α. Camariano-Cioran, ἔ.ά., σ. 340.

19. Ἡ Ρωξάνη Σαμουρκάση δὲ μᾶς εἶναι ἀπὸ καμιά ἄλλη δραστηριότητά της γνωστὴ. Ὁ πατέρας της Δημήτριος ἀναφέρεται στὰ 1795 ὡς συνιδρυτὴς ἐνὸς ἑλληνικοῦ σχολείου στὴ Νικομήδεια (βλ. Τρύφων Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας*, τ. Β', Ἀθήνα 1936, σ. 285) κι' ἦταν ὁ ἴδιος μεταφραστὴς ἐνὸς «πρακτικοῦ» βιβλίου άπ' τὰ γερμανικά στὰ ἑλληνικά, πού μεταφράστηκε μὲ τὴ σειρά του στὰ ρουμανικά (βλ. E. Turczynski, ἔ.ά., σ. 59).

σμὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς. Ἡ σχετικὴ ὀριμότητα τῆς μεταφράστριας πιστοποιεῖται ὅπωςδὴποτε ἀπ' τὸ γεγονός, ὅτι δὲ δίστασε νὰ κάνει ἐλεύθερη, κι' ἐπομένως δημιουργικὴ χρῆση τοῦ προτύπου τῆς μὲ τὸ νὰ διασκευάσει τὸ μονόπρακτο «ποιμενικὸ» δράμα τοῦ Gessner δίνοντάς του τὴν εὐρύτητα ἑνὸς δίπρακτου «ἠθικοδιδασκτικοῦ» δράματος, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ τὸ κάνει προσιτό, ἀπ' ὅσο ξέρουμε, σὲ μιὰ μαθητικὴ ἐρασιτεχνικὴ θεατρικὴ σκηνὴ στὸ Ἰάσι, τὸ Βουκουρέστι ἢ τὴν Ὀδησσό. Τὸ γεγονός τέλος, ὅτι ἡ μετάφραση τῆς Ρωζάνης Σαμουράκη χρησίμευσε ὡς πρότυπο γιὰ δυὸ διαφορετικὲς μεταφράσεις τοῦ ἴδιου ἔργου τοῦ Gessner στὰ ρουμάνικα, τῆς μετάφρασης τοῦ («Ἐράστου») στὰ 1822 ἀπ' τὴ Ζωΐτσα Γρηγορίου καὶ στὰ 1839 ἀπ' τὸν Ἀλέξανδρο Κούζα²⁰, δὲν πρέπει κατ' οὐσίαν ν' ἀποδοθεῖ στὴν ἐξαιρετικὴ ποιότητα τῆς μεταφραστικῆς ἐργασίας τῆς Ρωζάνης Σαμουράκη, ἀλλὰ νὰ ἐρμηνευτεῖ ἐντοπιζόμενη στὸ εὐρύτερο πολιτισμικὸ του πλαίσιο: τὴ γενικότερη χρησιμοποίησις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὸν παραδουναβίω χῶρο γιὰ τὴ μετακένωση ὅχι μόνον ἑλληνικῶν-ἀνατολικῶν ἀλλὰ καὶ δυτικοευρωπαϊκῶν πολιτισμικῶν στοιχείων²¹.

Τὸ πολιτισμικὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς μεταφραστικῆς παραγωγῆς εἶναι δυνατὸ νὰ ἐντοπιστεῖ μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἴδιων τῶν μεταφραστῶν ἢ τῶν ἐκδοτῶν τῶν παραπάνω ἔργων — ἡ μαρτυρία τῆς σκόπευσής τους ἐνέχει δεσμευτικὴ γιὰ μᾶς ἐρμηνευτικὴ σημασία: «Πρὸς ἡδονήν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὠφέλειαν» τῶν ἀναγνωστῶν του εἶχε ἀποφασίσει ὁ πρῶτος ἑλληνας μεταφραστὴς τοῦ Gessner νὰ μεταφέρει τὴν εἰδυλλιάζουσα «πατριαρχάδα» του. «Ὁ θάνατος τοῦ Ἄβελ» «εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον» στὰ 1795²² — κι' εἶναι αὐτὴ ἡ σύζευξις τοῦ τερπνοῦ μὲ τὸ ὠφέλιμο ἢ χαρραχτηριστικότερη ἴσως στάσις ὀλόκληρου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ. Ἄν σ' αὐτὴ τὴν προγραμματικὴ δήλωσις συναφθοῦν καὶ τὰ ὑπόλοιπα μεταφραστικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ πιθανολογούμενου μεταφραστῆ πού ἀναφέρονταν στίς *Considérations* τοῦ Montesquieu, τό-

20. Nestor Camariano, *Erast a lui Salomon Gessner in literatura greaca si romana*, «Revista Fundatorilor Regale», ἔτ. VIII, ἀρ. 7 (Ἰούλιος 1941), σ. 73-81.

21. Ἐκτὸς ἀπ' τίς περιπτώσεις πού ἀναφέρει ὁ Ν. Camariano στὴν παραπάνω μελέτη του βλ. καὶ Ἀριάδνη Καμαριάνου, *Ἑλληνικαὶ μεταφράσεις*

εἰς τὴν Ρουμανίαν, «Νέα Ἑστία» 25 (1939) 354-355, Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*, τ. Γ', Μόναχο 1958, σ. 200 καὶ A. Camariano-Cioran, *Les académies principières...*, ἔ.ἀ., σ. 328 κ.ἑ.

22. Ὁ θάνατος τοῦ Ἄβελ... Ἐν Λειψία... 1795, σ. 8 γ.ἀ.

τε ή συνάρτηση κι' αὐτῆς τῆς μετάφρασης μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ δὲ φαίνεται καθόλου ἀυθαίρετη. Κι' ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐλάχιστο εἰδυλλιακὸ ἔργο τοῦ Gessner δὲ λείπουν οἱ λυρικές περιγραφές μιᾶς —φανταστικῆς— εἰδυλλιακῆς φύσης, ἡ ἴδια ἡ ὑπόθεση τοῦ ἔργου ὅμως, μιὰ ἀπ' τὶς ἀπειράριθμες ἀναπραστώσεις τῆς προπαιτορικῆς ἀδελφοκτονίας κατὰ τὴν ἀφήγηση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀνῆκε ὀλοκληρωτικὰ στὸ χῶρο ἑνὸς διαφωτισμένου εὐσεβισμοῦ τοῦ 18ου αἰώνα. Ἡ μνεία τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασης τοῦ «Ὁ θάνατος τοῦ Ἄβελ» ἀπ' τὸν ἄκρατο κλασικιστὴ καὶ οὐσιαστικὰ ἀντιρομαντικὸ Κωνσταντῖνο Οἰκονόμου στὰ 1817 θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἀποκλειστικὰ ὡς μιὰ ἐπιπλέον μαρτυρία γιὰ τὴ διαφωτιστικὰ κλασικιστικὴ πρόσληψη τοῦ Gessner ἀπ' τοὺς Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς του, ἀν ἡ ἀναφορὰ τοῦ Οἰκονόμου δὲ γεννοῦσε τὴν ὑπόνοια, ὅτι ὁ ἐξέχων θεωρητικὸς δὲν εἶχε πιάσει ποτὲ στὰ χέρια του τὴν ἴδια τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Gessner, γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦσε μὲ τόσον ἐνθουσιασμό²³.

Πιὸ σαφὲς εἶναι τὸ πλαίσιο, μέσα στὸ ὁποῖο γεννήθηκε ἡ δευτέρα ἑλληνικὴ μετάφραση ἑνὸς ἔργου τοῦ Gessner στὰ 1797, τοῦ «Πρώτου ναύτη»: Τὴ «φυσικὴν ἀπλότητά» ἐπιμένει νὰ βλέπει ὁ Ρήγας στὸ ἔργο αὐτὸ πού συνεκδίδει μὲ τὶς δικές του μεταφράσεις²⁴ —ἓνα χαρακτηριστικὸ πού ὀδηγεῖ κατ' εὐθείαν, παρ' ὅλο τὸ λακωνισμό του, στὸ δάσκαλό του Rousseau (οἱ σχέσεις Rousseau-Gessner εἶναι σήμερα κοινὸς τόπος στὴ γερμανικὴ βιβλιογραφία), ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ μεταφραστής, ὁ συναγωνιστὴς του Α. Κορωνιός, γίνεται στὸν πρόλογό του πολὺ πιὸ συγκεκριμένος: Στὸ «εἰδυλλιακὸ» ἀφήγημα τοῦ Gessner δὲ βλέπει βασικὰ παρὰ τὴν ἐξήγηση καὶ τὴν ἐξύμνηση τῆς ναυτικῆς τέχνης²⁵ —μιᾶς τέχνης πού θὰ σταθεῖ ἡ οικονομικὴ βάση τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ κι' ἡ στρατιωτικὴ κρηπίδα τοῦ στόχου της: τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης. Καὶ στὴν περίπτωσή αὐτὴ ἓνα ἔργο πού συγγένευε αἰσθητὰ μὲ τὸ Robinson Crusoe (ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ Daniel Defoe ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀγαπημένους συγγραφεῖς τοῦ νεαροῦ Gessner) δὲν προσλήφθηκε ὡς «ροβινσονάδα», δηλαδὴ ὡς περιπέτεια πολιτισμένων ἀνθρώπων σὲ μιὰ παρθένα φύση, ὅπως θὰ συμβεῖ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Defoe μετὰ τὰ 1830, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὶς πιὸ ἄμεσες «ἀνάγκες» τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Ἡ μετάφραση ἑνὸς καθαρὰ παιδαγωγικοῦ ἔργου ἑνὸς ἄλλου διάσημου

23. Γραμματικῶν βιβλία δ'... Κωνσταντίνου... Οἰκονόμου... Ἐν Βιέννῃ... 1817, σ. 447, σημ. α'.

24. Βλ. πρόχειρα Ἐπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασικῶν. Ρήγας..., ἔ. ἀ., τ. Α', σ. 294.

25. Στὴν παραπάνω ἔκδοση, σ. 404.

ροβινσονογράφου, του Joachim Heinrich Campe, απ' τον ίδιο τον Α. Κορωνιό²⁶ είναι μια επί πλέον ένδειξη για το πολιτισμικό έδαφος πάνω στο οποίο μπόρεσε να βλαστήσει κι' ή μετάφραση του «'Ο τελευταίος ναύτης» του Gessner. "Αν έπομένως το περιεχόμενο και ή ιδεολογική λειτουργία του έργου του Gessner που μετάφρασε ο Κορωνιός κι' έξέδωσε ο Ρήγας συνεξέφραζαν, όπως καταδείχτηκε, ελπίζω, απ' τα παραπάνω, ανάγκες του ελληνικού διαφωτισμού, τότε δε με βρίσκει σύμφωνο ή παρατήρηση του Κ.Θ. Δημαρχά ότι «'Ο Κορωνιός, μεταφράζοντας τον Γκέσνερ, (δέν) είχε άλλην επιθυμία από το να καταστήσει προσιτό στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό ένα αναγνωσκόμιο δυτικό κείμενο στα χρόνια εκείνα»²⁷. "Αν αποκολληθούμε απ' την αντίληψη ότι το έργο του Gessner εξέφραζε για τους Έλληνες άφομοιωτές του τάσεις προρομαντικές, τότε «ή συνέκδοση του Μεταστάσιου και του Μαρμοντέλ στον ίδιο τόμο» μᾶς πείθει ακριβώς —για να αντιστρέψω τή συμπερασματική απόφανση του Κ.Θ. Δημαρχά — ότι ή επιλογή του Gessner απ' τον Κορωνιό — και το Ρήγα! — δέν ήταν τυχαία, αλλά προγραμματική.

Η Ρωξάνη Σαμουρκάση παρακινήθηκε στη μετάφραση του ποιμνικού δράματος «'Εραστος» του Gessner «βλέπουσα... τήν έμπεριεχόμενην εις αυτό ήθικήν»²⁸. Η «ήθικη» αυτή αποτελείται από έπιμέρους άρετές, που προσδιορίζουν βασικές οικογενειακές σχέσεις — μια αντίληψη, που μᾶς οδηγεί όχι μόνο στο χώρο του διαφωτισμού γενικά, αλλά, όπως θα δούμε, και στον τρόπο πρόσληψης του κυρίως ειδυλλιακού έργου του Gessner στην Ελλάδα. Έξάλλου το ίδιο το κείμενο του «'Εράστου» πρόσφερε πολλές ευκαιρίες ήθικοδιδασκτικού παραδειγματισμού²⁹ κι' ή επιδίωξη τής «'άρετῆς» είναι κοινός τόπος σ' αυτό το έργο και σ' έργα βασικά του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Πιο εύγλωττη για τις τάσεις που εξέφραζε ή νεαρή μεταφράστρια είναι μια τολμηρή

26. Πρόκειται για τήν Ψυχολογία (Seelenlehre) του J.H. Campe· βλ. Γ.Γ. Λαδάς - Α.Δ. Χατζηδημός, έ.ά. (1791-1795), άρ. 188 (σ. 330-335) με ανατύπωση των προλεγόμενων του Κορωνιού. Πολύ πιο εύγλωττη για τα ενδιαφέροντα του Κορωνιού μου φαίνεται ή πιθανολογούμενη μετάφρασή του στα 1796 τής «Γαλάτειας» του Florian (1783), ενός ποιμνικού δράματος που αποτελούσε μίμηση του

«Δάφνης» του Gessner· βλ. Γ.Γ. Λαδάς - Α.Δ. Χατζηδημός, έ.ά. (1796-1799), άρ. 9 (σ. 18-19)· πρβλ. E. Turczynski, έ.ά., σ. 133.

27. Κ.Θ. Δημαρχά, Η ελληνική σκέψη... , έ.ά. (σημ. 2) σ. 3.

28. "Εραστος... Ρωξάνης Σαμουρκάση... Έν Ιασίω... 1819, σ. 5 χ.ά.

29. Βλ. π.χ. τις σσ. 21, 29, 35 και 47 τής παραπάνω έκδοσης.

ἐπέμβαση της στο κείμενο του προτύπου της: Μεταβάλλοντας τὰ μοντέρνα ἢ ἐβραϊκὰ ὀνόματα τῶν προσώπων τοῦ γερμανικοῦ δράματος σὲ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἢ ἀρχαιοφανῆ (Ἄνυσία ἀντὶ Lucinde, Χαρίτων ἀντὶ Simon) ἢ ἐφευρίσκοντας κλασικὰ ὀνόματα (Υἰάκινθος, Νάρκισσος) γιὰ πρόσωπα ποὺ παρέμεναν ἀνώνυμα στὸ ἔργο τοῦ Gessner, δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ ν' ἀντικαθρεφτίζει τὸ —διαφωτισμένο— κλασικισμό τοῦ σχολείου της εἰδικὰ καὶ τοῦ περιβάλλοντός της γενικότερα.

Οἱ μεταφράσεις τέλος τῶν ἔργων τοῦ Gessner στὰ χρόνια 1819-1821 ἀπ' τὸν Πέτρο Ν. Δάρβαρη κλείνουν κι' ἐπισφραγίζουν τὴν ἑλληνικὴ πρόσληψη τοῦ Gessner, ὅπως εἶχε ἐκδηλωθεῖ γιὰ πρώτη φορὰ πρὶν ἀπὸ 25 περίπου χρόνια: Στὸν πρόλογο ποὺ προτάσσει στὴ νέα του μετάφραση τοῦ «Ὁ Πρῶτος ναύτης» στὰ 1819 δὲ βλέπει οὐσιαστικὰ στὸ ἔργο αὐτοῦ τοῦ Gessner παρὰ μιὰ διδακτικὴ παραβολὴ γιὰ τὴν ἐφεύρεση τῆς ναυτικῆς τέχνης³⁰, ἐπιβεβαιώνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτό, αὐτὸς ὁ παιδαγωγός, τὴν ὀπτικὴ γωνία, ὑπὸ τὴν ὁποία εἶχε δεῖ τὸ ἴδιο ἔργο πρὶν ἀπὸ 22 χρόνια ὁ ἐπαναστάτης σύντροφος τοῦ Ρήγα Κορωνιός. Ἄλλὰ καὶ τὰ δυὸ ἐλάχιστονα ἔργα ποὺ ἐπισυνάπει στὴν ἴδια ἔκδοση, ἢ σύντομη «Εἰκὼν τοῦ κατακλυσμοῦ» καὶ τὸ πεζοτράγουδο «Ἡ νύξ», ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ ἓνα ὑποτιθέμενο προρομαντικὸ πνεῦμα στὸ χῶρο τῆς ἑλληνικῆς παιδείας τὴν ἐποχὴ αὐτή. Τὸ πρῶτο ἐγκωμιάζει στὸ πρόσωπο ἑνὸς ἀγαπημένου ζευγαριοῦ, ποὺ καταποντίζεται στὸ χάος τοῦ μυθικοῦ κατακλυσμοῦ, τὸ θάνατο τῶν δικαίων καί, παρὰ τὴ συντομία του, τὰ καταφέρει νὰ ὑπαινωθεῖ τὴν ἔνταξή του στὸ πνεῦμα τοῦ διαφωτισμοῦ, μὲ τὸ νὰ κηρύσσει βασικὰ του ἰδεολογικὰ συνθήματα: «Μακάριος, ὅστις ἐβάδισε τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς! Ζωὴν δὲν ζητοῦμεν, δικαιοῦτατε! Μόνον λάβε μας εἰς τὴν κρίσιν σου· πλὴν ἐμψύχωσον ἐκείνην τὴν ἐλπίδα, τὴν μακαρίαν ἐλπίδα ἐκείνης τῆς ἀρρήτου εὐδαιμονίας, ἣτις δὲν θέλει ἐνοχληθῆ πλέον ἀπὸ κανένα θάνατον!» κραυγάζει ὁ μελλοθάνατος Σεμίος³¹. Ἀπ' τὸ δεύτερο πάλι, ποὺ ἀποτελεῖ στὸν πυρήνα του ἓναν εἰδυλλιακὸ-ἔρωτικό μονόλογο, δὲ λείπουν οἱ ἐπιμέρους εἰδυλλιακὲς περιγραφὰς τῆς φύσης, ἀλλὰ ἡ νύχτα κι' ἡ σελήνη της εἶναι τελείως ἀπαλλαγμένες ἀπ' τὸ μυστικιστικὸ-μεταφυσικὸ ρίγος ποὺ διαπερνάει τὶς «Νύχτες» τοῦ Young, μέσ' ἀπ' τὶς ὁποῖες θὰ βαδίσαι ἀπ' τὰ 1817 ὁ ἑλληνικὸς προρομαντισμός.

Ἡ συνοπτικὴ ἐπισκόπηση τῆς παραπάνω μεταφραστικῆς δραστη-

30. Ὁ πρῶτος ναύτης... Π.Ν.Δ...
'Εν Βιέννῃ... 1819, σ. 6.

31. Στὴ σ. 90 τῆς παραπάνω ἔκδοσης.

ριότητας των ελλήνων πάνω στο έργο του Gessner στα χρόνια 1795-1821 έπιβάλλει —ή τουλάχιστον υποβάλλει— κατ' αρχήν τρεις έξωτερικές διαπιστώσεις: "Όλες οι μεταφράσεις προέρχονται από ένα όρισμένο χώρο: ο τόπος έκδοσης, Βιέννη, Λειψία και Ίάσι, είναι και ο τόπος διαμονής και δράσης των μεταφραστών και συνάμα ο ζωτικός χώρος ενός μεγάλου τμήματος του έλληνισμού τής διασποράς και συνακόλουθα ο γεωγραφικός άγωγός τής μετακένωσης μεσευρωπαϊκής κουλτούρας στον έλληνόφωνο χώρο τής όθωμανικής αυτοκρατορίας. Η πραγματικότητα αυτή συγκαθορίζει πάλι με τή σειρά της τή δεύτερη διαπίστωση: Η μετάγχιση τής γερμανόφωνης γραπτής παιδείας στα έλληνικά πραγματοποιείται κατά τρόπο άμεσο άπ' τή γλώσσα του προτύπου —ένα χαρακτηριστικό τής μετακένωσης στο χώρο και τó χρόνο του έλληνικού διαφωτισμού, που τή διαφοροποιεί από μεταγενέστερα, γλωσσικά έμμεσα, μετακινωτικά φαινόμενα στον έλληνικό χώρο, όπως έκδηλώθηκαν λ.χ. στην έξαιρετική περίπτωση του Σολωμού. Η τρίτη τέλος διαπίστωση μπορεί νά παίξει, παρ' όλη τήν άρνητική διατύπωση της, τó ρόλο τής έρμηνευτικής γέφυρας που θά μάς όδηγήσει στην αντίπερα όχθη τής έλληνικής πρόσληψης του έργου του Gessner —τής δημιουργικής αξιοποίησής του: Σ' αντίθεση δηλαδή με τ' αντίστοιχα μετακινωτικά φαινόμενα στη Δυτική Εύρώπη, όπως σκιαγραφήθηκαν παραπάνω, αλλά έν μέρος και προς τήν πρόσληψη του Gessner σ' άλλους χώρους τής Νοτιοανατολικής Εύρώπης³², τó βασικό έργο του Gessner, οι δυό σειρές των «Ειδυλλίων» του, που αποτέλεσαν ουσιαστικά τόν πυρήνα του ευρωπαϊκού γερμανισμού, δέ βρήκαν, ούτε καν άποσπασματικά, τόν έλληνα μεταφραστή τους. Τó γεγονός αυτό είναι τόσο μάλλον αξιοσημείωτο, καθόσον ή συμπιχέστερη περίπτωση τής δημιουργικής λειτουργίας του Gessner στο χώρο τής έλληνικής παιδείας έχει ως άποκλειστική πηγή της άκριβώς αυτό τó έργο του —μέσα όμως από άλλο γεωγραφικό-πολιτισμικό άγωγό: τά «Ειδύλλια» του Στέφανου Καραθεοδωρή, που τυπώθηκαν σ' ένα κομψό τομίδιο στην Τεργέστη στα 1816 στο τυπογραφείο του ίταλοαυστριακού Gasparo Weiss³³.

Ο Στέφανος Καραθεοδωρής (1789-1867)³⁴, ό μετέπειτα προσωπι-

32. Fritz Valjavec, *έ.ά.*, σ. 199 κ.έ.

33. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, *έ.ά.* τ. Α', άρ. 902. "Άλλο αντίτυπο βρίσκεται στη βιβλιοθήκη του Institut National des Langues Orientales στο Παρίσι (Q. IX. 102). "Ένα άλλο «Ει-

δύλλιον» του Καραθεοδωρή (Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, *έ.ά.*, τ. Β', Άθήνα 1941, άρ. 6678) παραμένει στην πράξη άπρόσιτο, αφού κανένα αντίτυπό του δέν είναι γνωστό.

34. Στα παρακάτω χρησιμοποιώ

κός γιατρός του σουλτάνου Μαχμούτ Β' (1827), ο ιδρυτής κι ένας απ' τους πρώτους καθηγητές της 'Ιατρικής Σχολής της Κωνσταντινούπολης (1828), είχε γεννηθεί στην 'Αδριανούπολη και είχε μαθητεύσει στη Σχολή των Κυδωνιών (1805-1809), όπου είχε την τύχη να έχει ανάμεσα στους δασκάλους του τους φωτισμένους Βενιαμίν Λέσβιο και Θεόφιλο Καΐρη. Σε ηλικία 20 ετών πέρασε, μέσω Σμύρνης και Λιβόρνου, στην Πίζα, όπου επιδόθηκε σε πολύχρονες σπουδές στη φιλοσοφία, στα μαθηματικά και στην Ιατρική. 'Η δεκάχρονη παραμονή του στην 'Ιταλία του πρόσφερε γενικότερα τη δυνατότητα να ικανοποιήσει την ακόρεστη φιλομάθειά του που εκδηλώθηκε ανάμεσα στ' άλλα με μια σπάνια γλωσσομάθεια και να διευρύνει την καλλιέργειά του με επανειλημμένα ταξίδια στο Λιβόρνο, την Τεργέστη και τη Φλωρεντία, για επίσκεψη των μουσείων και των βιβλιοθηκών τους. Σ' ένα απ' αυτά τα ταξίδια του στην τελευταία αυτή πόλη έμπνεύσθηκε κι' έγραψε —πιθανότατα στα 1815, σε ηλικία 26 ετών— τα 10 Ειδύλλια που δημοσίεψε το επόμενο έτος στην Τεργέστη³⁵.

Μια κι' η έκδοση αυτή των «Ειδυλλίων» είναι σήμερα σπανιότατη³⁶ και στους μελετητές ελάχιστα γνωστή, δὲν τὸ θεωρῶ ἄσκοπο νὰ περιγράψω ἐδῶ σύντομα τὸ περιεχόμενό της. Μετὰ τὴν προσφώνηση πρὸς τὸ φίλο του Ι.Χ. Ρενιέρη, χρονολογημένη ἀπ' τὴν 15 Νοεμβρίου 1815 (σ. 3-4) προτάσσεται ἕνας γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ἔργου ἀποκαλυπτικὸς πρόλογος τοῦ συγγραφέα (σ. 5-14) κι' ἀκολουθοῦν τὰ 10 εἰδύλλια σὲ πεζο (σ. 15-111). Πρὶν ἀπὸ κάθε εἰδύλλιο —μ' ἐξάιρεση τὰ δύο τελευταῖα— προτάσσεται μιὰ σύντομη ἀφιέρωση τοῦ εἰδυλλίου πρὸς ἀκολουθεῖ σὲ φίλο ἢ φίλους τοῦ Καραθεοδωρῆ, πρὸς τὰ ὀνόματά τους μπορεῖ ν' ἀποδειχτοῦν χρήσιμα γιὰ τὴν ἀνάπλαση τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος τοῦ συγγραφέα. Στὴ συλλογὴ ἐπισυνάπτεται μιὰ πεζὴ μετὰφραση ἑνὸς ποιήματος τοῦ Friedrich Schiller ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Καραθεοδωρῆ με τὸν τίτλο «Ὁδὴ Περὶ τοῦ ἀξιώματος τῶν γυναικῶν» (σ. 112-115)³⁷, πρὸς ἀποτελεῖ, ἀπ' ὅ,τι ξέρω, τὴν πρώτη ἐλληνικὴ μετά-

τὴ βιογραφία του πρὸς ἔγραψε ὁ Η. Τανταλίδης, *Βίος Στεφάνου Καραθεοδωρῆ*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1868. Ὁ *Λόγος ἐπιμνημόσυνος ἐπὶ τῇ ἀνακομιδῇ τῶν λειψάνων Στεφάνου Καραθεοδωρῆ*, Κωνσταντινούπολη 1890 τοῦ Κωνστ. Ἀλεξανδρίδη δὲν περιέχει καμιά χρήσιμη γιὰ μᾶς πληροφορία.

35. Στὴ σ. 4 τῶν «Εἰδυλλίων» ἡ

ἀκριβὴς ἡμερομηνία συγγραφῆς τοῦ προλόγου: «Ἐν Τεργέστη τῇ 15. Νοεμ. αἰε'».

36. Μιὰ νέα ἐκδοση τοῦ ἔργου ἐλπίζει νὰ μπορέσει νὰ παρουσιάσει ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ.

37. Βλ. τὸ ποίημα τοῦ Schiller πρὸχειρα στὴν ἐκδοση: Friedrich Schiller, *Werke*, Deutsche Buch-

φραση ενός έργου του Schiller. Ἡ συνύπαρξη τοῦ ποιήματος τοῦ Schiller μετὰ τὰ εἰδυλλιακὰ πεζοτράγουδα τῆς συλλογῆς φαίνεται μόνο ἐπιφανειακὰ ἀσυνάρτητη, ὅπως ὅμως θὰ καταδειχτεῖ, βρίσκεται ἀπόλυτα μέσα στὸ πνεῦμα τῶν «Εἰδυλλίων» — ὅπως τουλάχιστον τὸ συνελάμβανε καὶ τὸ ἐξέφραζε ὁ συγγραφέας τους — κι' ἀποτελεῖ ἐρμηνευτικὰ ἀναγκαῖο ἐξάρτημά τους.

Ἡ ἐξάρτηση τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Καραθεοδωρῆ ἀπ' τὸ ὁμώνυμο ἔργο τοῦ Gessner ἔχει ἐπισημανθεῖ — ἔστω καὶ μόνο περιστασιακὰ — ἤδη ἀπ' τὰ 1825³⁸, δὲν ἔχει γίνει ὅμως ὡς σήμερα ἀντικείμενο συστηματικότερης μελέτης. Κι' ὅμως ἡ ἐγκυρότερη μαρτυρία προέρχεται ἀπ' τὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα: Στὴν ἀφιερωτικὴ του ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς φίλους του Ἀνδρέα Μουστοζύδη καὶ Δημήτριο Σχινᾶ, ποὺ προτάσσει στὸ ὕγδοο εἰδυλλίῳ του, ὁ Καραθεοδωρῆς ἀποκαλύπτει τὴν πηγὴ τῆς ἔμπνευσῆς του: «Ὅχι πρόβατον, ὄχι κριάρι θυσιάζω εἰς τὴν φιλίαν μας, ἡ φιλία μισεῖ κάθε λογῆς χωρισμόν· ἀλλὰ σάτυρον σᾶς προσφέρνω, καὶ τοῦτον ὅλον εὐθυμον, ὅποιον πολλάκις μοὶ ἔδειξεν ὁ Γεσνήρος μεταξὺ τῶν χαμοκλάδων τοῦ φλωρεντινοῦ δάσους ὑποκάτω εἰς ὑψηλὴν κατάσκιον φτελέαν»³⁹.

Ἡ χρησιμοποίησις καὶ κλασικῶν πηγῶν ἀπ' τὸν Καραθεοδωρῆ δὲν πρέπει βέβαια κατ' ἀρχὴν ν' ἀποκλειστεῖ — αὐτὸ δὲ θ' ἀντιστρατευόταν πάντως στὸ χارαχτήρα τῶν εἰδυλλίων του· ἀντίθετα θὰ τὸν συνεξέφραζε, ὅπως θὰ γίνει παρακάτω φανερό. Ἡ ἀφετηρία τοῦ τρίτου τουλάχιστον εἰδυλλίου μετὰ τὸν τίτλο «Σάτυρος ἀναπαυόμενος» πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ σὲ μιὰν ἀφήγησιν τοῦ Στράβωνα⁴⁰, ἐνῶ δὲ λείπουν κι' οἱ ἐγκατασπαρμένες ἀναμνήσεις ἀπ' τὰ κλασικὰ ἀναγνώσματα τοῦ συγγραφέα⁴¹.

Ἐπιπλέον δὲν μπορεῖ ν' ἀποκλειστεῖ — τουλάχιστον θεωρητικὰ —

Gemeinschaft, Βερολίνο - Δαρμστάτη Βιέννη 1960, τ. 2ος, σ. 138-140.

38. Ἀπ' τὸν C. J. L. Iken, *Leukothea*, ἔ. ἀ., τ. Β', σ. 185. Τὸν Iken ἐπαναλαμβάνουν ἀπλὰ οἱ Rudolph Nicolai, *Geschichte der neugriechischen Litteratur*, Λειψία 1876, σ. 172 καὶ Karl Dieterich, *Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Litteratur*, Λειψία 1902, σ. 162.

39. *Εἰδυλλία*... Τεργεσιῶ αἰώς', σ. 88.

40. *Εἰδυλλία*... ἔ. ἀ., σ. 31-32.

41. *Εἰδυλλία*... ἔ. ἀ., σ. 59, 79 καὶ 80. Ἡ παρατήρησις τοῦ Paul van Tieghem, *Le préromantisme* σ. 264 ὅτι τὰ — κλασικὰ ἢ κλασικίζοντα — ὀνόματα τῶν βοσκῶν τοῦ Gessner ἀποτελέσαν εὐνοϊκὸ παράγοντα γιὰ τὴ μεταφύτευσιν τῶν «Εἰδυλλίων» σὲ μιὰ χώρα ἐξ ὀρισμοῦ («κλασικὴ»), τὴν Ἑλλάδα, ἐνισχύει, ἔστω καὶ παρὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ φορέα τῆς, τὴν ἀποψη γιὰ μιὰ βασικὰ κλασικιστικὴ πρόσληψιν τοῦ Gessner ἀπ' τοὺς ἔλληνας θιασώτες του.

ή γνώση τῶν «κλασικῶν» βουκολικῶν ποιητῶν, τοῦ Θεοκρίτου, τοῦ Βίωνος, τοῦ Μόσχου, καὶ τοῦ Λόγγου ἀπ' τὸν Καραθεοδωρῆ, στὸ ἴδιο τὸ κείμενο τῶν εἰδυλλίων του ὅμως λείπουν οἱ συγκεκριμένες ἐνδείξεις, ἐνῶ ἀντίθετα τὰ ἐν μέρει νεότερα ἢ πλαστά ὀνόματα τῶν «ποιμένων» του καὶ προπαντὸς ἡ ἔρρυθμη λυρική πρόζα του ὀδηγοῦν πρὸς περισσότερο σύγχρονα, εὐρωπαϊκὰ πρότυπα.

Ὅπως δὴποτε μιὰ παράλληλη ἀνάγνωση τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Καραθεοδωρῆ καὶ τοῦ Gessner ἀρκεῖ γιὰ νὰ κάνει ἀπτή τὴν ἐξάρτηση τοῦ Καραθεοδωρῆ ἀπ' τὸ γερμανοελβετὸ δάσκαλό του, παρόλο πὺ μιὰ τέτοια ἐξάρτηση δὲν ἀπολήγει σὲ καμιά περίπτωση οὔτε σὲ ἀπλή παράφραση οὔτε σὲ δουλικὴ μίμηση τοῦ προτύπου του. Παραθέτω ἐνδεικτικὰ μερικὰ μόνο παράλληλα ἀνάμεσα στοὺς δύο εἰδυλλιογράφους: Ἡ εἰδυλλιακὴ περιγραφή τῆς φύσης «σιμὰ εἰς τὸ διαυγὲς ρεῦμα τῆς Καλλιρρόης» (σ. 15) κι' ἡ σκηνὴ μὲ τὸ μικρὸ Ἀμύντα καὶ τὴ μητέρα του (σ. 19) στὸ πρῶτο εἰδύλλιο τοῦ Καραθεοδωρῆ ἔχουν ἀντίστοιχο πρότυπό τους σὲ δύο εἰδύλλια τοῦ Gessner⁴². Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ παρκατάω σημεῖα τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Καραθεοδωρῆ: Ἡ ἐξύμνηση τοῦ «δεσμοῦ τοῦ Ὑμένους» στὸ δεῦτερο (σ. 29), ἡ περιγραφή τῶν Ζεφύρων (σ. 49-50) καὶ τὰ λόγια τοῦ παποῦ στὸ εἰδυλλιακὸ ζευγάρι Δαμοίτας - Χλόη (σ. 54) στὸ τέταρτο, τὰ λόγια τῆς ἐτοιμοθάνατης γυναίκας τοῦ Αἰσχίνης στὸν «πιστικόν» τῆς Μυρτίλλο στὸ ἕκτο (σ. 74), ὁ διάλογος μεταξὺ τοῦ Μενάλκα καὶ τοῦ μικροῦ Δάμωνα στὸ ἔβδομο (σ. 81-82) καὶ μιὰ εἰδυλλιακὴ σκηνὴ στὸ ὄγδοο εἰδύλλιο (σ. 89-90).

Ἡ ἐξάρτηση τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Καραθεοδωρῆ ἀπ' τὸ ὁμώνυμο ἔργο τοῦ Gessner φαίνεται, ὕστερ' ἀπ' ὅσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω, ἀναμφίβωλη. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ γλωσσομαθὴς Καραθεοδωρῆς ἦταν ἤδη σὲ ἡλικία 26 χρόνων, ὅταν ἔγραφε τὰ «Εἰδυλλιά» του, κάτοχος τῆς γερμανικῆς — μᾶς εἶναι γνωστὲς μεταφράσεις του γερμανικῶν λογοτεχνικῶν ἔργων ἀπ' τὴ γλώσσα τοῦ προτύπου σὲ μιὰ κάπως μεταγενέστερη ἐποχῇ⁴³ — κι' ἦταν ἐπομένως σὲ θέση νὰ διαβάσει στὰ γερμανικὰ τὸν ἀγαπημένο του «Γεσνῆρο» («μεταξὺ τῶν χαμοκλάδων τοῦ φλωρεντινοῦ δάσους ὑποκάτω εἰς ὑψηλὴν κατάσκιον φτελέαν»). Ἐξᾴλλου μιὰ παράλληλη ἀνάγνωση τῆς συνημμένης στὰ «Εἰδυλλία»

42. Γιὰ τὸν Gessner παραπέμπω στὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν *Idyllen* πὺ ἐξέδωσε ὁ E. Th. Voss (βλ. σημ. 3). Τὰ παράλληλα τοῦ Καραθεοδωρῆ στὸν Gessner βρίσκονται κατὰ σειρὰ στίς

σ. 63, 98, 96, 32 καὶ 64, 52, 106, 123 καὶ 77 κ.έ.

43. H. Τανταλίδης, ἔ.ἀ., σ. 48 (ἀρ. 16) καὶ 53 (ἀρ. 1-2).

πεζῆς μετάφρασης τοῦ ποιήματος «Würde der Frauen» τοῦ Schiller ἐπιτρέπει τὸ συμπέρασμα, ὅτι παρὰ τὴν ἐπιμέρους μεταφραστικὴν ἀστοχίαν, ὁ μεταφραστὴς εἶχε μπροστά του τὸ γερμανικὸ πρότυπο, τὸ ὁποῖο ἀποδίδει γλωσσικὰ πιστὰ —πράγμα στὸ ὁποῖο συμβάλλει κι' ἡ ὄχι καὶ τόσο ἀσυνήθιστη μεταφραστικὴ «ἐλευθερία» στὴν ἐποχὴ του τῆς μετατροπῆς ἐνὸς ποιήματος σὲ πεζοτράγουδο.

Ὡστόσο σημαντικότερο ἀπ' τὸ θέμα τοῦ γλωσσικοῦ-μεταφραστικοῦ προτύπου εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ πολιτισμικοῦ ἀγωγοῦ τῆς εἰδουλλιακῆς-λυρικῆς δραστηριοποίησης τοῦ Καραθεοδωρῆ. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι, ἄσχετα πρὸς τὴν ὁποιαδήποτε γερμανομάθειά του, ἡ παρουσία του λ.χ. στὸ γερμανόφωνο χῶρο τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης ἢ τῆς ἑλληνικῆς διασπορᾶς τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν δὲ θὰ τὸν ὀδηγοῦσε τόσο αἰτιατὰ στὸν εἰδουλλιακὸ Gessner. Ὅπως διαπιστώσαμε παραπάνω, οἱ Ἕλληνες μετακινωτὲς τοῦ Gessner στὸ χῶρο αὐτό, ποὺ βρισκόνταν σ' ἄμεση γλωσσικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς μετακένωσής τους, δὲν προσέλαβαν παρὰ τὸ λιγότερο εἰδουλλιακὸ καὶ περισσότερο ἠθικο-διδασκαλικὸ ἔργο τοῦ Gessner —ἐγκλιματισμένοι καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ στὴν περιρρέουσα πολιτισμικὴ τους ἀτμόσφαιρα: τὴν ἀπουσία ἀπ' τὸ χῶρο τους ἐνὸς ἔντονου γερμανογενεοῦς εἰδουλλιασμοῦ στὶς δυὸ πρώτες αὐτὲς δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα.

Ἀντίθετα στὴν Ἰταλία σημειώνεται στὴν ἴδια ἐποχὴ, ἀπ' τὰ 1807, μιὰ νέα ἄνθιση τοῦ εἰδουλλιακοῦ γερμανισμοῦ. Κυκλοφοροῦν νέες ἰταλικὲς μεταφράσεις τῶν «Εἰδουλλίων», ποὺ, σ' ἀντίθεση μὲ τὴν ἀντίστοιχες, ἔμμετρες μεταφράσεις τοῦ 18ου αἰώνα, εἶναι γραμμένες σὲ λυρικὴ πρόζα, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ τὸ γερμανικὸ πρότυπό τους καὶ τὸν ἑλληνα μιμητὴ του. Ἡ εἰδουλλιακὴ αὐτὴ πλημμύρα εὐνοεῖται ἀπ' τὸ γεγονός, ὅτι ἡ πηγὴ τῆς ἰταλικῆς «Ἀρχαδίας» ποὺ ἀνάβλυζε ποιητικὰ ἀπ' τὸ 16ο αἰώνα δὲν εἶχε στερέψει ποτὲ ἐντελῶς στὰ κατοπινὰ χρόνια, ὡς τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα. Ἐπὶ πλέον μιὰ τοπικὴ κλασικιστικὴ παράδοση στὴ Σικελία, τῆς ὁποίας ἐξοχότερος ἐκπρόσωπος εἶχε σταθεῖ ὁ Giovanni Meli⁴⁴, συνέδεσε καὶ τὸ ἔργο τοῦ μοντέρνου ἑλβετοῦ μὲ τὸ ἔργο τοῦ μετακλασικοῦ σικελοῦ Θεοκρίτου, ἐκμαιεύοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μιὰν ἀκόμα μετάφραση τῶν «Εἰδουλλίων» τοῦ Gessner —στὴ σικελικὴ διάλεκτο⁴⁵.

44. Γιὰ τὸν G. Meli καὶ τὸ σικελικὸ θεοκρισμὸ βλ. *Storia della letteratura italiana*. Dirett.: Emilio Cecchi e Natalino Sapegno, τ. 6ος:

Il Settecento, Garzanti, Μιλάνο 1968, σ. 554-569.

45. Paul van Tieghem, *Le préromantisme*, σ. 241. Γιὰ τὴν παρου-

Κι' ἡ προϋπόθεση αὐτή, ὁ κλασικισμὸς τοῦ ἰταλικοῦ διαφωτισμοῦ, ἐρχόταν νὰ διασταυρωθεῖ μὲ τὶς πνευματικὲς ἀναζητήσεις τοῦ νεαροῦ Καραθεοδωρῆ, ὅταν ἔφτανε στὴν Πίζα στὰ 1809.

Γιὰ τὸν ἰδεολογικό-πολιτισμικό ἐντοπισμὸ τῶν «Εἰδύλλιων» του εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀπαραίτητη ἡ ἀξιοποίηση τῶν μαρτυριῶν ποὺ περιέχονται στὸ ἴδιο του τὸ ἔργο: Στὸ σχετικὰ ἐκτεταμένο πρόλογό του στὰ «Εἰδύλλια» καὶ στίς ἀφιερωτικὲς προσφωνήσεις στοὺς φίλους του, ὁ Καραθεοδωρῆς ἐκφράζεται ἀρκετὰ εὐγλωττα γιὰ τὸ χαραχτήρα καὶ τὴ σκόπευση τοῦ ἔργου του: «Ἐπειδὴ καθὼς ὅλαι αἱ ἕξεις τῆς ψυχῆς τελειοποιοῦνται διὰ τῆς διδασκαλίας, καὶ γυμνάσεως, οὕτω καὶ ἡ αἰσθησις τοῦ καλοῦ, καὶ ἀκολούθως ἡ ἐν τούτῳ ἡδονή· διδασκαλία δὲ καὶ γύμνασις ταύτης τῆς ἕξεως εἶναι ἡ ἀνάλυσις καὶ θεωρία τῆς φυσικῆς καλλονῆς, ἐπὶ τὴν ὁποίαν δοξάζει ὀρθῶς εἶς τῶν περιφῆμων νεωτέρων ὅτι θεμελιούται ἡ θρυλλουμένη καλοκαγαθία τοῦ Σωκράτους»⁴⁶. «Ἡ γνώση τῆς φύσης ὀδηγεῖ ἀναγκαστικὰ στὴν ἀρετὴν — ἡ ἔννοια «ἀρετῆ» ἐπανέρχεται πέντε φορὲς στὸ σύντομο αὐτὸ κείμενο. Τὴν «ἀρετὴν» μάλιστα ὁ Καραθεοδωρῆς τὴν ἐννοεῖ «ὅχι τὴν ὁποίαν αἱ στωϊκὰὶ διάθερμοι κεφαλαὶ ἐγκαθίδρυσαν εἰς τὴν ἀπάθειαν· ἀλλὰ τὴν ὁποίαν ὁ ὀρθὸς λόγος ἐγκαθίζει εἰς τὴν εὐπάθειαν»⁴⁷. Δάσκαλός του στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ὀρθοῦ λόγου εἶναι ὁ ἔσχατος κήρυκας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ, ὁ Κάντ⁴⁸, ἐνῶ στὴ διαπίστωση τῆς ἀνάγκης τῆς μελέτης τῶν νεοελληνικῶν δοξασιῶν καὶ ἐθίμων ἐκδηλώνεται ὡς ἔνθερμος ὀπαδὸς τοῦ Κοραῆ⁴⁹.

Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ Καραθεοδωρῆ ἐδράζεται στὴ βίβλο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κλασικισμοῦ, τὸ «Λαοκόοντα» τοῦ Lessing⁵⁰, ἐνῶ ἡ κλασικὴ του παιδεία καὶ τὰ κλασικιστικὰ του ἐνδιαφέροντα ἐπιβεβαιώνονται, μὲ μὴν ἴσως ἐξαιρέση, κι' ἀπ' τὶς γνώσεις μας γιὰ τὸ ὑπόλοιπο δημιουργικὸ

σία τοῦ Gessner στὴν Ἰταλία βλ. συνοπτικὰ καὶ στὸν Giulio Natali, *Storia letteraria d'Italia. Il Settecento*, τ. Α', 6η ἔκδ., Vallardi, Μιλάνο 1964, σ. 547-548.

46. *Εἰδύλλια* . . . , ἔ.ἀ., σ. 6-7.

47. *Εἰδύλλια* . . . , ἔ.ἀ., σ. 7.

48. *Εἰδύλλια* . . . , ἔ.ἀ., σ. 8.

49. *Εἰδύλλια* . . . , ἔ.ἀ., σ. 98-99. Γὰ λαογραφικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Καραθεοδωρῆ ἐπισήμανε πρῶτος καὶ μόνος

ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς, Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, 4η ἔκδ., Ἀθήνα 1968, σ. 266. Πρόσθετα τεκμήρια τοῦ λαογραφισμοῦ του: Ἡ χρησιμοποίηση τῶν δημοτικῶν «Χελιδονισμάτων» στὰ «Εἰδύλλιά» του (σ. 104-105) κι' ἡ συγγραφὴ ἐνὸς «Ποιηματίου δημοτικοῦ, κατὰ τὸ ὕφος τῶν κλεπτικῶν λεγομένων τραγῳδιῶν» (Η. Τανταλίδης, ἔ.ἀ., σ. 50, ἀρ. 23).

50. *Εἰδύλλια* . . . , ἔ.ἀ., σ. 32.

έργο του —πρωτότυπο και μεταφραστικό⁵¹. Οι παιδαγωγικές του εξ-
 άλλου προθέσεις προδίδονται κι' απ' τήν αναφορά του στους «Παράλ-
 ληλους βίους» του Πλουτάρχου⁵². "Υστερ' απ' ἕλ' αὐτὰ δὲν εἶναι καθό-
 λου παράδοξο, ὅτι ὁ Καραθεοδωρῆς προορίζει τὰ «Εἰδύλλια» του ὡς
 ἀνάγνωσμα γιὰ τὰ «φύσει αἰσθητικὰ γραικὸπούλα». "Αλλωστε, ἡ μόνη
 σύγχρονη ἐξωγραμμματολογικὴ μαρτυρία γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Gessner ποὺ
 διαθέτουμε, ἀναφέρεται ἀκριβῶς στὸν προορισμὸ τους γιὰ μιὰν ἐλλη-
 νικὴ σχολικὴ βιβλιοθήκη⁵³.

Τὸ ἐρώτημα ποὺ τίθεται τώρα εἶναι: Τὸ περιεχόμενον τῶν «Εἰδύλ-
 λίων» ἀνταποκρινόταν πράγματι στὶς παραπάνω καλλιτεχνικὲς προθέ-
 σεις καὶ τὶς πολιτιστικὲς-ἰδεολογικὲς προϋποθέσεις τοῦ συγγραφέα τους;
 Ἡ μελέτη τοῦ ἔργου ἐπιτρέπει, νομίζω, μιὰν ἀνευδοίιστα καταφατικὴ
 ἀπάντηση:

Ἡ φύση στὴν εἰδυλλιακὴ αὐτὴ ποίηση ἀποτελεῖ ἓνα ἀπλὸ φαντα-
 στικὸ ἢ ρεαλιστικὸ σκηνικὸ. Ἡ περιγραφή της γίνεται πάντα στὸ τρί-
 το πρόσωπο καὶ, κατ' ἀντίθεση πρὸς τὶς προρομαντικὲς («Νύχτες») τοῦ
 Young, τὶς «Ἐποχές» τοῦ Thomson, ἢ τὸν «Ὅσσιαν» τοῦ Macpher-
 son, λείπουν ἀπόλυτα οἱ ἐπικλήσεις τοῦ ποιητῆ στὰ μυθοποιημένα καὶ
 μυστικοποιημένα στοιχεῖα της⁵⁴. Τὸ «δέντρο», ἢ «πηγή», ὁ «βράχος»,
 ἢ «σελήνη» εἶναι ἀπλὰ («δέντρα», «πηγή», «βράχος», «σελήνη») στὸ φυ-
 σικογεωλογικὸ καθορισμὸ τους κι ὄχι σύμβολα ἢ μέτοχοι —ἀτομικῶν—
 ἀνθρώπινων συναισθημάτων. Δὲν ἐπιδιώκεται ἡ συναισθηματικὴ-πεν-
 θητικὴ σύνδεση τῆς φύσης μὲ τὸ πάσχον ἐγὼ εἰδικὰ ὅπως στοὺς ρομαν-
 τικοὺς καὶ τοὺς προδρομικοὺς τους (τὸ ἀντιπροσωπευτικότερο παράδει-
 γμα εἶναι ὁ διάχυτα προρομαντικὸς «Βέρθερος»), ἀλλ' ἀντίθετα ἡ
 σύνδεση μὲ τὸ «εἶδος» («ἄνθρωπος») ἐν γένει, κι' ἐπομένως ἡ λειτουργία

51. Η. Τανταλίδης, ἔ. ἀ., σ. 47 (ἀρ. 3,5), σ. 48 (ἀρ. 7, 16, 17), σ. 50 (ἀρ. 21, 24), σ. 51 (ἀρ. 25, 26).

52. *Εἰδύλλια* . . . , ἔ. ἀ., σ. 80. Ἐνα-
 φέρεται στὴν ἔκδοση τοῦ Πλουτάρ-
 χου ἀπ' τὸν Κοραῆ.

53. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ἔτ. 1820, σ.
 456. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Καραθεοδω-
 ρῆς ἀνῆκε στοὺς συνεργάτες τοῦ Λό-
 γιου Ἐρμῆ· βλ. C. J. L. Iken, *Leu-
 kothea*, ἔ. ἀ., τ. Α', σ. 265.

54. Γιὰ τὴ λειτουργία τῆς φύσης

στοὺς ρομαντικοὺς καὶ τοὺς προδρό-
 μους τους βλ. Paul van Tieghem, *Le
 sentiment de la nature dans le pré-
 romantisme européen*, Παρίσι 1960,
 ἰδιαιτέρα τὶς σσ. 21 (Thomson), 45-
 46 (Macpherson), 84 (Klopstock),
 121-132 (ὁ οὐρανὸς καὶ τ' ἄστρα),
 148 (τὸ δάσος), 188 (τὸ βουνὸ) καὶ
 244-253 (ὄνειροπόληση καὶ ρεμβασ-
 μός), καὶ, συνοπτικότερα, τοῦ ἴδιου,
*Le romantisme dans la littérature
 européenne*, 2η ἔκδ., Παρίσι 1969,
 σ. 57-65.

της βρίσκεται βασικά στη φάση τῆς διαφωτιστικῆς φυσιοκρατίας ἐνὸς Rousseau. Ἐπὶ πλέον ἡ φύση στὰ «Εἰδύλλια» τοῦ Καραθεοδωρῆ δὲ λειτουργεῖ ὡς ἀντίθεση ἢ ἀναίρεση τῆς «πόλης», δηλαδὴ ὡς καταφύγιο τοῦ κορεσμένου ἀστοῦ, καὶ συνακόλουθα δὲν ἐκφράζει ἕνα πρῶιμο spleen ἢ ἕνα πρωτοαστικὸ mal du siècle, ὅπως ἴσως ἐν μέρει ἡ πρώτη ἰταλικὴ «Ἀρκαδία» ἢ ἀκόμα ὅπως —τὰ «Εἰδύλλια» τοῦ Gessner⁵⁵— τουλάχιστον μὲ τὴ μορφὴ συνδρόμου καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἐκπεφρασμένη θέση τοῦ ποιητῆ τους. Ἄλλωστε ἡ «πολεοδομικὴ» πραγματικότητά τοῦ Καραθεοδωρῆ ἦταν ἀκόμα εἰδυλλιακὴ. Τέλος ἀπουσιάζουν ὀλοκληρωτικὰ ἀπ' τὶς εἰδυλλιακὲς αὐτὲς εἰκόνες τοῦ Καραθεοδωρῆ μοτίβα τυπικὰ ρομαντικά⁵⁶, ὅπως οἱ τάφοι, ἡ νύχτα, τὰ ἐρείπια, τὸ πένθος, ἡ νοσταλγία τοῦ θανάτου κι' ἡ μελαγχολία, ἐνῶ ἀντίθετα μιὰ πηγαία αἰσιοδοξία καὶ ζωικὴ χαρὰ τὶς διαπνέουν ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος.

Τὰ «Εἰδύλλια» τοῦ Καραθεοδωρῆ ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρὲς οἰκογενειακὲς σκηνὲς —«εἰκόνες», ὅπως τὶς χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος⁵⁷—, τοποθετημένες σὲ εἰδυλλιακὸ φυσικὸ πλαίσιο. Οἱ ποιμένες του διαφέρουν ριζικὰ ἀπ' τοὺς ἐλεύθερους βακχεύοντες play boys τῶν μακρινῶν κλασικῶν προδρόμων του: εἶναι ὅλοι παντρεμένοι, «ἀποκαταστημένοι» θὰ ἔλεγα, κι' ἔχουν ἕνα τουλάχιστον παιδί⁵⁸. Ἡ οἰκογενειακὴ ἄρμονία, ἡ πατρότητα κι' ἡ μητρότητα, κι' ἡ ἐπιβεβαίωση τῶν παραδοσιακῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν καὶ δομῶν (παπὺς - πατέρας - παιδί) εἶναι τὸ κυρίαρχο ἀφηγηματικὸ στοιχεῖο αὐτῶν τῶν «εἰκόνων» —πράγμα ποὺ συμφωνεῖ ἀπόλυτα μὲ τὶς προγραμματικὰ διατυπωμένες προθέσεις τοῦ συγγραφέα. Ὁ βουκολικὸς ἔρωτας, τελείως ἀμέριμος γιὰ τὶς ληξιαρχικὲς συνέπειές του, ἔχει παραχωρήσει ὀλοκληρωτικὰ τὴ θέση του στὸ ἰδεῶδες μιᾶς βιολογικῆς γόνιμης συζυγικῆς «ἀγάπης»: «ὦ, πόσον γλυκὺς ὁ δεσμὸς τοῦ Ὑμένος, ὅταν ἐπισφραγίζεται μὲ τὸν τύπον τῆς ἀγάπης· μακάριος ὅς τις ἤξιώθη γυναικίκα ἐνάρετον· καὶ τρισμακάριστος, ἂν

55. *Εἰδυλλία*..., ἔ. ἀ., σ. 16.

56. Μοτίβα τυπικὰ ρομαντικά: Paul van Tieghem, *Le romantisme*..., ἔ. ἀ., σ. 47-72.

57. *Εἰδυλλία*..., ἔ. ἀ., σ. 49. Καὶ σ' αὐτὸ φανερώναται ὁ κλασικισμὸς τοῦ Καραθεοδωρῆ, ἀφοῦ χρησιμοποιεῖ συνειδητὰ ὡς χαρακτηρισμὸ τῶν εἰδυλλιακῶν του σκηνῶν τὸν τίτλο

τῶν «Εἰκόνων» τοῦ Φιλοστράτου· πρβλ. Η. Τανταλίδης, ἔ. ἀ., σ. 25.

58. Ἐξαιρέσεις ἀποτελοῦν τὰ εἰδυλλία 3 (σ. 34-47), ποὺ ἀνήκει στὰ «αιτιολογικὰ» εἰδυλλία, 5 (σ. 60-70), ποὺ εἶναι βακχικὸ, ἀλλὰ γεμάτο σεμνότητα, καὶ 9 (σ. 102-106), εἰδυλλιακὴ μεταγραφὴ τοῦ λαογραφικοῦ ἐθίμου τοῦ «Μάρτη».

ἀκούη καὶ τὴν κλύβαν τοῦ ἀντιβουῶσαν εἰς τὰς φωνὰς τῶν παιδιῶν του»⁵⁹.

Εἶναι φανερό ὅτι γιὰ τὴ συμπλήρωση μιᾶς τέτοιας ὄχι μόνο ιδεώδους ἀλλὰ καὶ ιδεατῆς ἀρμονίας εἶναι ἀναγκαῖος ὁ καθορισμὸς τοῦ «Ἀξιώματος τῶν γυναικῶν», τοῦ ἔντονα ἐξιδανικευμένου καὶ ιδεολογικοποιημένου ρόλου τῆς γυναικίας στὴν ἀστική οἰκογένεια— καὶ γιὰ τὸν καθορισμὸ αὐτὸ τὸ ὁμώνυμο, στὸ τέλος τῶν «Εἰδυλλίων» συνημμένον ποίημα τοῦ Schiller πρόσφερε ἓνα εὐπρόσδεκτο λογοτεχνικὸ ἄλλοθι.

Ἡ «ἠθική» τοῦ πλασματικοῦ αὐτοῦ κόσμου εἶναι δυνάμει ἡ ἠθική τοῦ —τότε ἀκόμα διαφωτισμένου— μικροαστοῦ εἰδυλλιογράφου.

Ἀπώτερος στόχος αὐτῆς τῆς ἀναζητήσιμης ἀρμονίας εἶναι ἡ ἐπίτευξη τῆς ἰδανικῆς εὐτυχίας —ἢ μᾶλλον, ὅπως θὰ ἔλεγαν λ.χ. οἱ διαφωτισμένοι πρωτοαστοὶ Δημήτριος Ν. Δάρβαρης καὶ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, τῆς «ἀληθοῦς εὐδαιμονίας»: «ὦ, εὐτυχῆς ἐγὼ»—κὺτομακαρίζεται ὁ ἀστικοποιημένος «βοσκὸς» Δαμοῖτας ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸ θηλυκὸ «ἀντικείμενον» τῆς εὐτυχίας του— «ἀφ' οὗ σὲ ἐγνώρισα, ἄρχισα νὰ ἐλπίζω ἀληθινὴν εὐδαιμονίαν, ἀφ' οὗ δὲ σὲ ἐνυμφεύθην ἡ καρδία μου εἶναι διόλου εὐχαριστημένη»⁶⁰.

Ἡ τέτοια ἠθικοπαιδαγωγική, κλασικιστική καὶ ἀστικοδιαφωτιστική ἀφομοίωση τῶν γερμανικῶν ἐρεθισμάτων ἀπ' τὸν Καραθεοδωρῆ δὲν ὑπῆρξε φαινόμενο συγγραφικὰ ἀτομικὸ ἢ μονοεθνικὰ ἑλληνικὸ, ἀλλ' ἀνταποκρινόταν χοντρικὰ στὴν πανευρωπαϊκὴ πρόσληψη τῶν «Εἰδυλλίων» καὶ σὲ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τοῦ ἴδιου τοῦ ἔργου τοῦ Gessner —τὰ «ρομαντικά» ψήγματα στὸ ἔργο προσέχτηκαν πολὺ περισσότερο ἀπ' τοὺς νεώτερους γραμματολόγους παρὰ ἀπ' τοὺς σύγχρονους τοῦ λογοτέχνες, τουλάχιστον ὡς τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 19ου αἰώνα⁶¹. Ἄν στὸ γερμανόφωνο χῶρο τὸ ἔργο τοῦ Gessner ἐκτιμῆθηκε κυρίως ἀπὸ τοὺς φορεῖς τοῦ ἀτόφιου, διαφωτισμένου κλασικισμοῦ (μὲ ἐξοχότερο ἀντιπρόσωπό του ἀνάμεσά τους τὸ Winckelmann)⁶², στὶς χῶρες

59. *Εἰδυλλία* . . . , ἔ. ἀ., σ. 29.

60. *Εἰδυλλία* . . . , ἔ. ἀ., σ. 51.

61. Καὶ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἡ πιὸ θεμελιωμένη καὶ διεξοδικὴ διαπραγμάτευση παραμένει ἡ ἐργασία τοῦ Paul van Tieghem, *Le préromantisme*, ἔ.ἀ., (σημ. 3), σ. 249-258 (Γαλλία), 258-260 (Γερμανία, Ὀλλανδία), 260-264 (Ἀγγλία, Σκανδι-

ναβία, 264-267 καὶ 289-290 (Ἰταλία).

62. Βλ. Fernand Baldensperger, *L'épisode de Gessner dans la littérature européenne*, στί: «Salomon Gessner. 1730-1930. Gedenkbuch zum 200. Geburtstag», hrsg. vom Lesezirkel Horttingen, Zürich 1930, σ. 94 καὶ R. Newald, ἔ.ἀ. (σημ. 3), σ. 109-110.

τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ιδιαίτερα τὶς ρομαντικὲς, προσέχτηκαν ιδιαίτερα τὰ παιδαγωγικὰ καὶ ἠθικὰ στοιχεῖα τοῦ στίς τάσεις ἐνὸς λίγο ἢ πολὺ διαφωτισμένου —καθολικοῦ ἢ προτεστάντικου— εὐσεβισμοῦ. Στὴν Ἑλβετία τὴν ἴδια τὸ ἔργο τοῦ Gessner βρῆκε στὸ πρόσωπο τοῦ φωτισμένου παιδαγωγοῦ Pestalozzi τὸν πιὸ ἔνθερμο ἀλλὰ καὶ πιὸ εὐστοχο θαυμαστή του⁶³. Στὴ Γαλλία, ὅπου τὰ «Ἐιδύλλια» τοῦ N. Léonard (1766, 1775) ἐξέφρασαν κατὰ τὸν πιὸ ἔντονο τρόπο τὸν εὐσεβισμό αὐτό, τὰ «Ἐιδύλλια» τοῦ Gessner βρῆκαν ἐπίσημα εἴσοδο στὶς σχολικὲς βιβλιοθηκὲς καὶ ἔγιναν μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ de facto αὐτὸ πού ἦταν ὡς τότε de virtute: σχολικὸ ἀνάγνωσμα⁶⁴. Ὅπως καὶ στὸν Καραθεοδωρῆ, ἔτσι καὶ στοὺς γάλλους τοῦ 2ου μισοῦ τοῦ 18ου αἰώνα ἀναγνωρίζονταν στὰ «Ἐιδύλλια» ἡ λατρεία τῆς οἰκογενειακῆς γαλήνης καὶ ἀρμονίας καὶ τῆς φιλίας⁶⁵. Παράλληλη εἶναι ἡ πρόσληψη τοῦ Gessner στὴν Ἰταλία, τὸν πνευματικὸ χῶρο τοῦ Καραθεοδωρῆ, μὲ μόνη τὴ διαφορὰ, ὅτι τὸ ἔντονο κλασικιστικὸ πνεῦμα τοῦ ἰταλικοῦ 18ου αἰώνα (καὶ τοῦ risorgimento) ἔθεσε καὶ στὸ ἔργο τοῦ Gessner πιὸ ἔκτυπα τὴ σφραγίδα του. Δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι οἱ ἰταλοὶ μεταφραστές καὶ μιμητές τοῦ Gessner ἦταν κατὰ κανόνα ἱερωμένοι, μισθωτοὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Κι' οὕτε ἦταν τυχαῖο, ὅτι στὸ διαγωνισμὸ τῆς Πατριωτικῆς Ἑταιρίας τοῦ Μιλάνου γιὰ τὴ συγγραφή ἐνὸς παιδαγωγικοῦ βιβλίου στὰ 1785 βραβεύτηκε ἡ συλλογὴ *Novelle morali* τοῦ μιμητῆ τοῦ Gessner Francesco Soave⁶⁶ ἱερωμένου καὶ αὐτοῦ, γνωστοῦ σ' ἐμᾶς ἀπ' τὶς ἑλληνικὲς μεταφράσεις πολλῶν φιλοσοφικῶν σχολικῶν-παιδαγωγικῶν ἔργων του καὶ ἀνάμεσά τους καὶ τῶν *Novelle morali*⁶⁷. Καὶ δὲν πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ σύμπτωση, ὅταν στὰ 1816, τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἔτος πού κυκλοφοροῦν τὰ «Ἐιδύλλια» τοῦ Καραθεοδωρῆ, ὁ G. Leopardi γράφει τὸ γεσνερογενές του εἰδύλλιο «*Le rimembranze*», στὸ ὁποῖο οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας ἀνακαλύπτουν σήμερα, ὅ,τι ἐμεῖς διαπιστώσαμε στὰ «Ἐιδύλλια» τοῦ Καραθεοδωρῆ: «*de prime tracce*

63. Paul van Tieghem, *Le pré-romantisme*, σ. 270.

64. Philippe van Tieghem, *Les influences étrangères...*, ἔ.ἀ. (σημ. 4), σ. 134.

65. Philippe van Tieghem, ἔ.ἀ., σ. 132-133.

66. Βλ. Guido Mazzoni, *Storia letteraria d'Italia. L'Ottocento*, τ.

Α', 8η ἐκδ., Vallardi, Μιλάνο 1964, σ. 82.

67. Μεταφραστὴς τῶν *Novelle morali* στὰ ἑλληνικὰ ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος «ὁ ἐκ Καββάτας». Τὸ βιβλίον γνώρισε ἀνάμεσα στὰ 1816 καὶ καὶ 1861 5 διαφορετικὲς ἐκδόσεις· βλ. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέζας, ἔ.ἀ., ἀρ. 909, 5979, 7876, 8649 καὶ 10386.

di un'attenzione viva e precisa agli aspetti e alle sollecitazioni di un ambiente familiare»⁶⁸.

“Υστερ’ ἀπ’ τῆς ἀναλυτικῆς διευκρινίσεως πού προηγήθηκαν, ἡ ἀποδέσμευση τοῦ ἑλληνικοῦ Gessner ἀπ’ τὸ πλέγμα τοῦ προρομαντισμοῦ εἶναι, πιστεύω, νόμιμη κι’ ἀναγκασία. Ἀλλωστε ὁ ἐπιφανέστερος εἰσηγητῆς ἑνὸς προρομαντικοῦ γερμανισμοῦ στὴν εὐρωπαϊκὴ γραμματολογία, ὁ Paul van Tieghem, ἀπ’ τὸν ὁποῖο ξεκινοῦν οἱ προρομαντικὲς ζητήσεις τῶν νεώτερων γραμματολόγων καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Κ.Θ. Δημαρχᾶ⁶⁹, ἐγκαινιάζει τὸ μεγάλο ἐκεῖνο τμήμα τοῦ τρίτομου ἐπιβλητικοῦ ἔργου του γιὰ τὸν εὐρωπαϊκὸ προρομαντισμὸ πού εἶναι ἀφιερωμένο στὴ μελέτη τοῦ Gessner μὲ μιὰν εἰλικρινῆ ἐκφραση τῆς ἀμηχανίας του μπροστά στὴν ἴδια του τὴν πράξη⁷⁰ — ἀμηχανία, πού ὅσα ἀκολουθοῦν στὸ ἴδιο κεφάλαιο δὲν ἀποτελοῦν παρὰ ἐπιβεβαίωσή της.

Γιὰ νὰ κλείσουμε τὴ διερεύνησή μας θὰ ἐπανέλθουμε στὸν ἑλληνικὸ χῶρο: Τὸ ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Gessner δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ προσληφθεῖ ἀπ’ τὸ ἑλληνικὸ του κοινὸ πρὶν ἀπ’ τὰ 1830 προρομαντικά, γίνεταί φανερό κι’ ἀπ’ τὸ γεγονὸς, ὅτι δὲν μπόρεσε ν’ ἀφομοιωθεῖ μετὰ τὰ 1830 — οὔτε στὰ Ἐπτάνησα, οὔτε στὴν Ἀθήνα — ρομαντικά: ὁ Gessner ἀπουσιάζει ὀλοκληρωτικὰ ἀπ’ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο στὰ χρόνια τοῦ ἑλληνικοῦ ρομαντισμοῦ (1830-1880). Ὅσες σκόρπιες εἰδυλλιακὲς ἀπηχήσεις τυχαίνει νὰ ἔχουμε ὑπόψη μας ἀπ’ τὴν περίοδο τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ ἢ εἶναι γεννήματα ἑνὸς στὴ βάση του ἐνδογενοῦς κλασικισμοῦ (Κ. Μάνος, 1801· Α. Γεωργιάδης-Λευκίας, 1807· Α. Χριστόπουλος, 1811· Γ. Σακελλάριος, 1817), ἢ, ὅπως στὴν περίπτωσι τοῦ Κάλβου καὶ τοῦ πρώιμου Σολωμοῦ, ἀποτελοῦν τοὺς μακρινοὺς ἀντίλαλους τῆς ἐπαφῆς τους μὲ τὴν ὄψιμη ἰταλικὴ ἀ’ Ἀρκαδίαν), χωρὶς ν’ ἀποκλείεται στὴν περίπτωσι τοῦ Κάλβου εἰδικὰ μιὰ τελείως ἕμμεση, μέσω τοῦ Foscolo, θαυμαστῆ καὶ «μαθητῆ» τοῦ Gessner, εἰδυλλιακὴ ἀντανάκλασι τοῦ γερμανόφωνου ἑλβετοῦ.

68. *Storia della letteratura italiana*. Dirett.: Emilio Cecchi e Natalino Sapegno, τ. ΣΤ': *Il Settecento*, Garzanti, Μιλάνο 1968, σ. 828.

69. Κ. Θ. Δημαρχᾶς, *Ἡ ἑλληνικὴ σκέψη...*, ἔ.ἀ. (σημ. 2), σ. 3 καὶ ὁ ἴδιος, *Προϋποθέσεις καὶ δοκιμές...*, ἔ.ἀ. (σημ. 2), σ. 22 καὶ 25.

70. Paul van Tieghem, *Le pré-romantisme*, ἔ.ἀ., σ. 207. Κι’ ὅσα

χαρακτηριστικὰ παραθέτει ὁ ἴδιος μελετητῆς εἴκοσι περίπου χρόνια ἀργότερα γιὰ νὰ περιγράψει τὸ ἔργο τοῦ Gessner [*Le romantisme...*, ἔ.ἀ. (σημ. 53), σ. 86-88] δὲ στοιχειοθετοῦν, νομίζω, ἕνα Gessner ρομαντικὸ ἢ προρομαντικὸ, ἀλλά, ἀντίθετα), ἕνα Gessner κλασικιστῆ διαφωτιστῆ κι’ ἠθικολόγο.

Μιά ἔσχατη προώθηση τῆς ἀναζήτησής μας γύρω ἀπ' τὴν ἑλληνική πρόσληψη τοῦ Gessner θ' ἀποδειχτεῖ, πιστεύω, ἐρμηνευτικὰ σημαντική γιὰ τὴν τελικὴ ἐμπέδωση τῶν συμπερασμάτων μας: Ὁ ἑλληνικὸς διαφωτισμὸς δὲ φάνηκε διατεθειμένος ν' ἀξιοποιήσῃ μ' ὅποιονδῆποτε τρόπο τὶς δυὸ φλέβες βουκολικῆς-ἀρχαδικῆς-εἰδυλλιακῆς ποίησης ποὺ διέτρεχαν τὸ ἔθνικόν του ὑπέδαφος: τὴν ἀρχαία-μετακλασικὴ καὶ τὴ νεώτερη-ἀναγεννησιακὴ. Ἀπ' τοὺς ἀρχαίους βουκολικοὺς ὁ Θεόκριτος κι' οἱ δορυφόροι του Βίων καὶ Μόσχος ἀπουσιάζουν ἐντελῶς ἀπ' τὸ στερέωμα τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου ὡς τὰ 1830 (μιὰ παράφρασή τους ἀπ' τὸ Νεόφυτο Δούκα σὲ δυὸ τόμους κυκλοφόρησε μόλις στὰ 1839)⁷¹, ἐνῶ τὸ ποιμενικὸ-εἰδυλλιακὸ μυθιστόρημα «Δάφνις καὶ Χλόη» τοῦ Λόγγου ἀξιωθῆκε μιὰ μόνον ἑλληνικὴ ἔκδοση, στὰ 1792⁷² —μιὰ δεύτερη, στὰ 1802, φροντισμένη ἀπ' τὸν Κοραῖ, φέρει ἀδιάψευστα τὰ ἔχνη τῆς ἀποδοκιμασίας του⁷³. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ἡ κρητικὴ-ἀναγεννησιακὴ «Βοσκοπούλα», γέννημα μιᾶς ἐμβρυωδῶς ἀστικῆς κοινωνίας γύρω στὰ 1600, εἶχε στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες «ζεπέσει» πολιτισμικά, γιὰ νὰ μεταβληθεῖ σ' ἓνα λαϊκὸ ἀνάγνωσμα μιᾶς διάχυτα ἀγροτικῆς κοινωνίας⁷⁴, πράγμα ποὺ ἐξηγεῖ τὴν περιφρόνηση μὲ τὴν ὁποία ὁ Κοραῖς κι' οἱ γύρω ἀπ' αὐτὸν διαφωτισμένοι ἄστοι τοῦ 18ου αἰῶνα ἀντιμετώπισαν κι' αὐτὴν καὶ τὰ συγγενικά μ' αὐτὴν προϊόντα τῆς «χυδαϊκῆς φιλολογίας». Ἡ καταφατικὴ μαρτυρία τοῦ Σολωμοῦ στὰ 1824 ἀποτελεῖ ἕως τὴν πρώτη σαφῶς ρομαντικὴ συνηγορία ὑπὲρ ἑνὸς ἔργου ἀναμφισβήτητα εἰδυλλιακοῦ, ποὺ τὸ περιεχόμενό του ἐντούτοις ἦταν αἰσθητὰ ἀλλότριο πρὸς τὶς ἠθικοδιδασκαλικὲς τάσεις καὶ προεκτάσεις τῶν εἰδυλλίων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ.

Ἰούνιος 1975

Γιώργος Βελουδῆς

71. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέζας, ἔ. ἀ. (σημ. 12), ἀρ. 3148.

72. Γ.Γ. Λαδᾶς - Α.Δ. Χατζηδημόσης, ἔ.ἀ. (1791 - 1795), ἀρ. 80 (σ. 148).

73. Βλ. Vincenzo Rotolo, *A. Korais e la questione della lingua in Grecia* (= Quaderni dell'Istituto di Filologia Greca della Università

di Palermo, 4), Παλέρμο 1965, σ. 197 (μὲ σημ. 3).

74. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Φροντισματα*, Ἀθήνα 1962, σ. 32 κ.έ. Πρβλ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Ἱστορία...*, ἔ. ἀ. (σημ. 49), σ. 76 καὶ Στυλιανὸς Ἀλεξίου (ἐκδ.), *Ἡ βοσκοπούλα. Κρητικὸ εἰδύλλιο τοῦ 1600*, Ἡράκλειο 1963, σ. μγ' καὶ νε'.